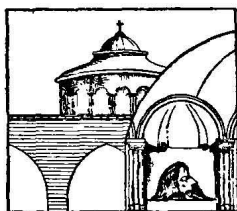

ՍԻՈՆ
Կրօնական Գրական
Բանասիրական

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏ. ԵՐՈՒՍԱԿԷՐԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

Նոր
 Շրջան 1960

17.
 Տարի

«سِيُون» مجلة أرمنية شهرية، دينية، أدبية، ثقافية، للغة والبيان

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology
 Printed in JERUSALEM

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԳՐԱԿԱՆ		Ծրեւ
— Եղիշե Պատրիարք Դուրեան		49
ԿՐԹՆԱԿԱՆ		
— Փրկարար յոյսը	ԳՐ. Ա. ՍԱՐԱՖԵԱՆ	52
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ		
— Նարեկացին եւ հետագայ հայ գրականութիւնը	Մ. ՄԿՐԻԱՆ	56
— Հայկ=Ուրիոն	Ն. ԵՊՈ. ԾՈՎԱԿԱՆ	61
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ		
— Ստամայ Մըհեր	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	62
— Պաղտսանք	ԳԼՈՐԻ Ս. ՀԻՆԻՎԻՋԵԱՆ	65
ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ		
— Ֆրէսերիք Ֆրանսուա Շոփէն	ՄՈՎՍԷՍ ԹՈՎՍԷՖԵԱՆ	66
ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ		
— «Լիակատար Քերականութիւն Հայոց Լեզուի Համեմատութեամբ 562 Լեզուներին»	ԱՆՈՒՇԱԿԱՆ ՎԻՒ. ԶՂՋԱՆԵԱՆ	69
«ՍՈՒՆ»Ի ԼՈՒՍԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ		
— Փաւսոս Բիւզանդ	ՆՈՐԱՅՐ ԵՊՈ.	73
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ		
— Ս. Թովմայի Վանք		75
— Բարձրահայեաց Ս. Աստուածածնի Վանք		77
— Խիզանի Ս. Խաչ Վանք	Ն. ԵՊՈ. ԾՈՎԱԿԱՆ	78
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ		
— Եկեղեցականք-Բեմականք		79
— Պատեօնականք		79
— Միաբանականք		80
ՏԻՐՈՒՆԻ		
— Տիկին Զարուհի Համալեան		80

ՍԻՈՆ-ի Տարեկան Բաժնեգիրն է՝
բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 20
Redaction of the Armenian Monthly SION
Armenian Patriarchate,
P. O. B. 4001
Old City - Jerusalem
Via Amman (Jordan)

تصدرها - بطريركية الارمن الارثوذكس المدير والمحرر المسؤول - صاحب النياحة الاسقف هايكازون أبراهاميان
مارس ١٩٦٠
تطبع في مطبعة دير الارمن - القدس العدد ٣

Proprietor—His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem.
Editor—Bishop Haigazoun Abrahamian. Armenian Convent, Jerusalem.
Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

Լ.Գ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1960

◀ Մարտ ▶

Թիւ 3

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԴՈՒՐԵԱՆ

(Ծննդեան Դարադարձին առթիւ)

Ասկէ ճիշդ մէկ դար առաջ, 1860 Մարտ 6ին, ծնած է ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԴՈՒՐԵԱՆ, Հետեալաբար Սիոն հոգեւոր պարտականութիւն մը կը համարի անդրադառնալ կեանքին այն մեծ անձնաւորութեան, որ մեր պատմութեան մէջ փայլուն անուն մը ապահովեց իրեն համար:

Դուրեան Սրբազան ապրեցաւ այնպիսի ժամանակ մը երբ Հայ Եկեղեցին ունէր իսկապէս մեծ բազմաթիւ եկեղեցականներ, և ահա այդ վաւերական մեծերու շքեղ հոլլին մէջ է որ ան հանդիսացաւ մին մեծազոյններէն:

Դուրեան Սրբազան ապրեցաւ հոգեկան այնպիսի բարձրութեան մը վրայ որ շատ քիչերու մատչելի եղած է:

Ան իր յարատեւ և անդիմադրելի ընթերցասիրութեամբ յաջողեցաւ իր միտքը վերածել գերազանցօրէն ճիշտ գանձարանի մը, և այդ կերպով մարդկային հանճարին ստեղծագործած դարաւոր հոգեկան հարստութեանց մեծազոյն սեղանաւորներէն մին հանդիսացաւ:

Դուրեան Սրբազան իր կենդանութեան անվիճելի պարծանքն էր մեր եկեղեցականութեան. իր մահէն ետք ան պիտի հանդիսանար գերազոյն մտաւոր պարբերութիւններէն, որոնք հոգեւորական մարդու վսեմ կոչումը պիտի ընդգրկէին, անձնուիրաբար և անշահախնդրօրէն ծառայելու համար Հայաստանեայց Սուրբ եկեղեցիին:

Դուրեան Սրբազան օժտուած էր բանաստեղծական նուրբ տաղանդով, և այդ պատճառաւ իր գիրն ու խօսքը ունէին մասնաշաղկապ գրաւելութիւն: Ան լայն չափով օժտուած էր նաև մանկավարժական տաղանդով, և իբրև մեծ ուսուցիչ ան սերունդներու կուռքը եղաւ: Իր ուսուցչական բազմամեայ գործունէութեան ընթացքին ան յատկապէս հասցուց վարձացած կրօնաւորներու հատուկ շարքեր, որոնք մեր եկեղեցական նուիրապետութեան մէջ գրաւեցին բարձր և պատասխանատու դիրքեր:

Նդաւ պահ մը (1931-6) երբ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ նուիրապետական չորս Աթոռներէն երեքին վրայ միաժամանակ բազմեցան իր Արմաշական երեք տաղանդաւոր աշակերտները, պանծացնելով իրենց մեծ ուսուցչին լուսաշող հմայքը: Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Աթոռին վրայ, Խապայեան Սահակ Բ. ի առնթեր, իբրև Աթոռակից Կաթողիկոս, կորովով կը զործէր Բաբգէն Կիւլէսէրեան (1931-6), Նրուսաղէմի պատրիարքութիւնը տքնալանօրէն կը վաւերէր Թորգոմ Արքեպս. Գուշակեան (1931-9), իսկ Կոստանդնուպոլսինը՝ Մեսրոպ Արքեպս. Նարոյեան (1927-44):

Ամեն. Տ. Եղիշե Ս. Արքեպս. Գուշակեան

Նման բան մը պատահած էր ճիշդ երկու դար առաջ (1730-34) երբ Բաղիշեցի Վարդան մեծավաստակ Վարդապետի Ամրտուեան տաղանդաւոր և պանծալի երեք աշակերտները միաժամանակ բազմած էին Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան երեք Աթոռներուն վրայ — Ս. Լճմիածին՝ Արքահամ Բ. Խոշաբեցի (1730-34), Նրուսաղէմ՝ Գրիգոր Շղթայակիր (1715-49), Կոս-

տանգնուպուրիս՝ Յովհաննէս Կոլոտ (1715-41) — և լծուած հոգևոր և մտաւոր մեծածաւալ գործունէութեան, աննախանձ և սրտակից համերաշխութեամբ: Այսպիսի հազուադէպ և երջանիկ զուգարկալութիւն մը արդարեւ կը ցայտեցնէ մեծ ուսուցչի անթառամ այն հմայքը, որ Դուրեանի պայծառ շնորհներէն մին հանդիսացաւ:

Դուրեան Սրբազան ունէր խորունկ և հաւասարակշռուած ազգասիրութիւն: Իր շրջանին երբ մակերեսային, պոռոտ և ծայրայեղ ազգասէրներ զրաւած էին հրապարակը, Դուրեան տխուր կարեկցութեամբ կը դիտէր անխոհմ այն քայլերը որոնք կորստաբեր միայն կրնային ըլլալ: Ինքնակոշ փրկիչներու խռովոտ ազադակներուն և մոլեգնած ամբոխներու աւերիչ ազմուկին մէջ կը կորսուէր իր մեղմ ձայնը, որ զգաստութեան անկեղծ կոչը կ'ուղղէր աւելիո՞ծ ծովի մը վրայ դէպի անգունդէ անգունդ տարուբերուող համբաւկ նաւապետներուն: Ծակատաղրական այդ օրերուն ողբալի էր կացութիւնը արդարեւ, երբ ճոռումբան իմաստակները աւելի շատ ունկնդիր ունէին քան խոհական իմաստունները:

Դուրեան Սրբազան հիմնական և միայուն գործերու տեսիլքն ունեցող մարդն էր: Իր ձգտումն էր պատրաստել մա՛րդը՝ որով պայմանաւոր էր գո՛րծը: Բայց փորձանաւոր ժամանակներ անաւոր հարուածներով քանդեցին իր այնքան սրտադին ճիւղերով կերտած կենդանի յուշարձանները, բրտօրէն քանդեցին իր բարձր ու ազնիւ տեսիլները:

Յուսահատութեան և վհատութեան ոգին հեռու էր իրմէ սակայն, և ան մինչև իր վերջին շունչը դարձեալ ուզեց ու տքնեցաւ, որպէսզի տայ իր Եկեղեցիին ի՛նչ որ կրնար, տայ իր հոգիի և մտքի զաւակներուն ո՛րքան որ կրնար: Ան ունէր փայփայուած գեղեցիկ իղձեր, ափսո՜ս որ տարածամ գնաց առանց տեսնելու ատենց իրագործումը:

Եւ այսօր երբ իր մահէն 30 տարիներ ետքը իր նշխարները ամփոփող շիրմին այնքան մօտիկ, բայց իր անարին մօմ մը վառելու շնորհէն զրկուած, մեր տա՛մկայած աչքերը կը դարձնենք իր պատկերին, ան իր վեհ նայուածքին յաւերժական քաղցրութեամբ կը նայի մեզի և կարծես կ'ըլօէ: Միւրեցէք Հայաստանեայց Մայր Եկեղեցին, մեր երբեմնի ծիրանագգեստ դշտոն, մի՛ թոյլ տաք դուք ձեզի որ ան սև զրզիւթներու մէջ պարուրուած մնայ, ողբալով իր զաւակներուն իրերամերժ ու ատելաժառ կուրուծիւնը: Ան ձեր ամենուն զորութազուծ Մայրն է, մի՛ լացնէք զայն, մի՛ ուրանաք զայն, մի՛ ոտնահարէք զիւրքը: Այլ հարազատ ու անձնուէր զաւակի ձեր զուրգուրանքով սփոփեցէք անոր վիշալը, մխիթարեցէք անոր սուգը, սրբեցէք անոր արցունքները, և թող իր մայրական սիրտը բերկրի տեսնելով ձեր եղբայրական զրկախառնումը:

ԿՐՕՆԵԿԱՆ

ՓՐԿԱՐԱՐ ՅՈՅԱԸ

(Ակնարկ մը Յուդա եւ Պետրոս առաքելայինքոս կեանքին վրայ)

(ՄԱՍԹ. ԻԶ, 47-50, 69-75, ԻԵ. 3-10)

Յիսուս ունէր տաճերիկու առաքեալներ, որոնցմէ երկուքին կեանքին մէջ սայթաքումներ տեղի ունեցան ճաշելու ժամանակ շաբթոն: Ասոնցմէ մին էր Յուդա, իսկ միւսը՝ Պետրոս:

Յուդա կը կրէր Իսկարիոթացի մականունը. բնաւորութեամբ պաղտորէն, նիւթապաշտ ու արծաթասէր: Յիսուսի առաքեալներու շրջանակին մէջ գանձապահի պաշտօն կը վարէր: Երբ մօտեցան խաչելութեան օրերը, առիթէն օգտուելով, զԱնիկա իր թշնամիներուն ձեռքը մօտեցնելու համար արծաթի փոխարէն: Յետոյ երբ տեսաւ իր մեղքէն յառաջ եկած լուրջ հետախնդրելը՝ զզջաց բրածոյն վրայ, և դրամը ետ դարձուց քահանայապետներուն: ապա յուսահատութեան մէկ նոպային անձնասպան ըլլալով, իր կեանքին վերջուկէտը գրաւ:

Իսկ Պետրոս Յիսուսի աշակերտ ըլլալէ առաջ Սիմոն անունով ծանօթ էր, բնիկ Բեթսայիդացի, այսինքն Գալիլոյի քահանադէն: Արհեստով ձկնորս, բնաւորութեամբ տաքարէն, խիզախ, եռանդալից, շուտ խանդավառուող և ամէն բանի մէջ առաջ նետուող մէկը, հակառակ նախապէս իր ըրած մեծխօսիկութեան, աւագ շաբթուն, երբ Յիսուս խաչի շուքին ներքե կը զըտնուէր, ուրացաւ զԱյն երեք անգամ: Բայց զզջաց իսկոյն, և յետոյ քահանայապետին գաւթիքէն դուրս ելաւ և լացաւ դառնապէս: Ապա առանց յուսահատելու շարունակեց իր առաքելական պաշտօնը, և Պենտեկոստէի առթիւ Ս. Հոգիի շնորհներուն արժանանալով Յակոբոսի և Յովհաննէսի հետ Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ սրկներէն մին հանդիսացաւ: Ըստ աւանդութեան, իր կեանքը վերջացաւ գլխիվայր խաչելու ժամաբ ի Հոգով:

Ա. — Նմանող կետք իրենց կեանքին մէջ: — Յուդա եւ Պետրոս սայթաքումներ ունեցան միեւնոյն շաբթուն ու միեւնոյն օրուան մէջ. քանզի իրենց կրօնական կեանքը շուրհէր պէտք եղած հասունութիւնը: Յուդա թէև առաքեալներու շարքին մէջ Յիսուսի հետ գտնուած և Անոր ուսուցումներուն ալ հետեւած էր, սակայն արմատացած չէր հոգեւոր ըմբռնումը իր գիտակցութեան մէջ: Նոյնպէս Պետրոս զեռ տղար էր, ու թէև Պենտեկոստէի դէպքէն վերջ զօրացաւ հոգեպէս, բայց Տիրոջ խաչելութեան ատեն այդ ներքին ոյժը կը պակսէր իր մէջ: Երբ Յիսուս Փիլիպպեան հետարժայի կողմերը կը գտնուէր, հարցուց իր աշակերտներուն թէ ի՞նչ կը խորհին իր մասին: Պետրոս ըսած էր այդ առթիւ. «Դու ես Քրիստոս, Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ» (Մատթ. ԺԶ. 16), բայց տակաւին ի վիճակի չէր իր ըրած այս վկայութեան ետեւը կենալու:

Այլ բառերով, երկուքին ալ կրօնական կեանքը հիմնուած էր անազի վրայ: Ինչպէս Յիսուս ինքը ըսաւ, եթէ տուն մը աւագի վրայ դրած է իր հիմը, չի կրնար տոկալ անձրևին, հեղեղին, սաստկացունչ հովին ու փոթորիկին, իսկոյն կ'իշխայ ու կը քայքայուի: Բայց տուն մը երբ ժայռի վրայ հաստատուած է, անշարժ ու անսասան կը մնայ ամէն տառն ու ամէն պարագայի ներքե: Այս անասան ժայռը, անշարժ հիմնաքարը Յիսուսն է: Եթէ մէկը Անոր վրայ հաստատուած չէ, կեանքի ծանրածանր հոգեւորական տակ և դառն փորձութիւններուն առջև կը պարտուի ու կ'իշխայ անմիջապէս:

Յուդա և Պետրոս իրարու կը նմանին իրենց զործած մեղքին տեսակէտէն ալ: Քանզի երկուքն ալ Յիսուսի անձին շուրջ մեղանչեցին, մէկը մատնելով իսկ միւսը ուրանալով զԱյն: Մեղքեր կան՝ որոնք միայն ենթակայի անձին շուրջ են, մեղքեր՝ որոնք հասարակութեան հետ կապ ունին, իսկ մեղքեր ալ՝ որոնք ուղղակի Աստուծոյ անուան անպատուութիւն կը բերեն: Յիշեալ առաքեալները իրենց զործած մեղքերէն ոչ միայն անձնապէս փաստեցան, այլ նաեւ մեղանչեցին Աստուծոյ և Անոր Միաձին Որդիին դէմ, մէկը զԱյն թշնամիին ձեռքը յանձնելով, իսկ միւսը Անոր գոյու-

թխելը անգլիտանալով, Ասիկա իսկապէս մեծ սայթաքում մըն էր իրենց կեանքին մէջ։

Նմանապէս ապիւրախտ գտնուեցան երկուքն ալ իրենց բարիբախտ հանդէպ։ Աւաղ որ հրեք տարինեք դատարարական էին Անոր շուշուին տակ, վայելած էին Անոր բազմաթիւ բարիքներն ու օրհնութիւնները, բայց տառապանքի չըջանին, տխրութեան ու վշտի օրերուն, փոխանակ Անոր կողքին կենալու, գինքը լքեցին ցաւախօրէն։ Ասիկա սակայն նորութիւն մը չէ աշխարհի համար։ մարդկային պատմութիւնը լի է այսպիսի օրինակներով։

Մարդիկ մեծ մասամբ այսպէս են, բարիքը շուտ կը մոռնան։ Երբ յաջողութեան, փառքի ու պատիւի շրջան մը կը բոլորես, քեզ կը յիշեն և շուրջդ կը բոլորուին։ Իսկ երբ հաջածանքի կամ դժբախտութեան կը մտնուելիս, ոչ ոք այլևս քեզմով կը հետաքրքրուի։ ամենամօտ բարեկամներդ իսկ քեզ կը լքեն։ Իրականութեան մէջ սակայն ճշմարիտ բարեկամ մը պէտք է նեղութեան ատեն ի յայտ գայ։ Ամերիկեան առածը կ'ըսէ. «A friend in need is a friend indeed»։ Մեծութիւն է բարիքը յիշել միշտ ու երախտապարտ ըլլալ հանդէպ անոնց՝ որոնցմէ օգտուած ենք անձնապէս։

Ի. — Աճճճճճ կեցեք իրենց միջեւ։ — Յուդայի մեղքը պաշարիւնութեամբ ու նախապէս տեղի ունեցած մտադրութեան արդիւնքն էր։ Քանզի այդ մեղքը գործելէ օրեր առաջ նա արդէն Յիսուսի հակառակորդներուն հետ սակարկութեան մտած և ընելիքը չափած, կ'ըսած ու որոշած էր վերջնականապէս։ Իսկ Պետրոսի մեղքը հետեանքն էր թողնական փորձութեան։ Ընդհակառակը, նա որոշած էր հաւատարիմ մնալ իր Վարդապետին, և արդէն այդ ուղղութեամբ ալ արտայայտուած էր՝ ըսելով. «Եթէ պէտք և ամենքեան գայթակղեցոյն ի Քէն, սակայն ես ոչ գայթակղեցայցա»։ ասկէ աւելին ևս ըսած էր. «Եթէ և մեռանիլ հասանիցէ ընդ Քեզ, զՔիզ ոչ ուրաջայցա» (Մատթ. Ի. 2. 33-35)։

Այս երկու առաքեալներուն շարժառիթները նաև իրարմէ կը տարբերէին հիմնովին։ Յուդայի շարժառիթը արժաթաւորութիւն էր, իր ազահութեան յագեցող տալ, իսկ Պետրոսինը՝ պարզ անձնապաշտպանութիւն։

Ապրիլու իղձը մարդու մէջ շատ զօրաւոր բնազդ մըն է. սակայն ասիկա չի կրնար արգարացնել Պետրոսը։ Մեղքը մեղք է, ինչ շարժառիթով ալ գործուած ըլլայ. բայց երբ երկուքը իրարու հետ բազմատենք՝ Յուդայի մեղքը աւելի ծանր ու վատ կը գտնենք։

Յուդայ ազահութեան պատճառաւ ինկաւ։ Վայրկեան մը եթէ մարդկային պատմութեան անհարկ մը նետենք, հոն պիտի տեսնենք որ ազահութեան երեսէն ինչ մեծ նախճիրներ գործուած են, որքան ազգեր ու երկիրներ իրարու ձեռքէն հողեր խլելու համար պատերազմի բռնուած և մեծամեծ կորուստներու ենթարկուած են, որքան աչքերէ ի զուր արցունքներ թափուած և որքան անմեղ արիւններ հոսած են՝ զորս եթէ կարելի ըլլար ի մի հաւաքել, թերեւս լիճեր ու գետեր գոյնաւային անոնցմով։

Աստեղ են ահա ազահութեան և արժաթաւորութեան յառաջընթաց տխուր հետեանքները։ Ս. Պողոս կ'ըսէ. «Ձի արմատն» չարեաց արծաթաթիւթիւն է, որում ունեց ցանկացեալ՝ վիպեցան ի հաւատոցն, եւ զանձինս արկին ընդ բազում ցաւովս (Ա. Տիմ. Ժ. 10)։ Ազահը որքան անոնեայ չի կշտանար, աւելիին կը ցանկայ. այդ իսկ պատճառաւ իր ունեցածն ալ վրայ կուտայ։ Ազահը հարուստ է բայց աղքատ կ'ապրի՝ ըսուած է իրաւամբ։ Ազահը ոչ միայն ընկերական ու բարոյական օրէնքները կ'ոտնակոխէ, այլ նաև իր անձնական արժանապատւութիւնն ալ կը կորսնցնէ զրամի գերի զառնայուն համար։

Դրամը սնտուկի մը կը նմանի, կը բարձրացնէ քեզ եթէ վրան ելած ես, բայց երբ կոնակիդ վրայ շարկած կը տանիս, կ'ընկճելիս տակը ու կը կործանիս։ Յուդայ իւր կարիքներուցին ասոր ցայտուն օրինակն է։ Իրժաթութիւնը զինքը կործանեց Քրիստոսի քապէս, բարոյապէս, ինչպէս նաև հոգեւ պէս։ Ինչպէս հայ ժողովուրդի պատմութեան մէջ Վասակ Սիւնի և Վեհտ Սարգիս կը յիշուին իրիւ մասնիրէներ, նոյնպէս Աւետարանի պատմութեան մէջ Յուդայ իր անուան առջև միշտ պիտի կրէ մասնիր կամ վատ ամականը, որ ուրիշ բան չէ բայց եթէ իր ազահութեան մեղքին արգար պատիժը։

Գ. — Սայրաֆուսին վերջ իրենց վիճակը: — Երբ Յուդա մատնեց իր Տէրը, նա ըստ անոր. «Ընկե՛ր, վաճն ուր՞ը եկիրդ» (Մտթ. ԻԶ. 50): Այս խօսքը տեսակ մը կարեկցուածնէ բխած յանդիմանութիւն էր, և տեսակ մըն ալ զինքը զգաստութեան բերելու ապաշխարութեան հրաւեր: Ընկե՛ր բառով Յիսուս իրեն ըսել ուզեց թէ — զուն ինծի հետ էիր իմ աշակերտներու շարքին մէջ, ինչո՞ւ այսօր դիրքդ փոխեցիր, ի՞նչ գործ ունիս իմ հակառակորդներու հետ, ինչո՞ւ եկած ես այստեղ, միթէ անո՞յն էր քու առաքելութեանդ պաշտօնը, կեանքիդ կոչումը: Հարկաւ թէ՛ արկաւ և թէ՛ «Յուդա, համբուրեղով մասնէս զՈրդի Մարդոյ» (Դկս. ԻԲ. 48) խօսքը ազգած ըլլալու էին իր մտքին վրայ որ զզջաց իր ըրածին համար և երեսուն կտոր արծաթը անմիջապէս ետ դարձուց քահանայապետներուն:

Այսքանը լաւ էր. ասկէ վերջ Յուդա պէտք է զգաստանար ու բարոյապէս վերականգնէր ինքզինքը՝ ինչպէս Պետրոս ըրաւ: Բայց այդպէս չըրաւ: Իր գործած սխալին ծանրութիւնը այնքան զօրաւոր կերպով զգաց որ ցնցուեցաւ ամբողջ էութեամբը, կեանքը մթնցաւ իր աչքին և իր հորիզոնը սև ամպերով ծածկուեցաւ: Այնքան յուսահատեցաւ որ այլևս իրեն համար փրկութեան որէն միջոց չկրցաւ տեսնել և ուստի թիմեց անձնասպանութիւնը: Հեղինակ մը կ'ըսէ. «Գործածած մեղքի մը համար ցաւիլ տարբեր բան է, ապաշխարել՝ տարբեր բան»: Յուդա կրցաւ ցաւիլ, բայց չկրցաւ ապաշխարել. այդ իսկ պատճառաւ իր ցաւը ապարդիւն մնաց գործնականի մէջ:

Իսկ Պետրոս երբ ուրացաւ իր Տէրը, իսկոյն հաւը խօսեցաւ, և Յիսուս ակնարկ մը նետեց անոր վրէյ: Այդ խորհրդաւոր նայուածքը սաստկորէն յուզեց Պետրոսի սիրտը և ան այնքան ազդուեցաւ որ չկրցաւ զսպել իր յոյզերն ու զգացումները, մարդոց ներկայութիւնէն ծածկուելու համար անմիջապէս դուրս ելաւ ու լացաւ դառնապէս: Նայուածքներ կան որոնք մամնէն պերճաբան ատենախօսներու ճառերէն շատ աւելի ազդու են: Այս տեսակէն էր անա Յիսուսի նայուածքը, որ բարեկամական սրտէ բխած յանդիմանութիւն մըն էր Պետրոսի համար: Այդ նայուածքով Յիսուս ըսել

կ'ուզէր իրեն թէ — Պետրո՛ս, ո՞ւր է օր մը առաջ ըրած խոստումդ: Դուռն չէլի՞ր որ ըսիր. եթէ ամէնը Քեզմէ գալթակղին, ես չեմ գալթակղիր. եթէ ամէնը Քեզմէ հեռանան, ես ցմահ Քեզի հետ պիտի ըլլամ: Այս է գործնականի մէջ ինծի հանդէպ ունեցած սէրդ: Ինչո՞ւ գործեցիր այս ծանր մեղքը: Այս բազմաշարժար վիճակիս մէջ եթէ քաջալերական ժպիտ մը չունէիր ինծի ցոյց տալու, գոնէ լուռ կենայիր, թշնամիէն աւելի սիրտս չվիրաւորէիր: Պետրո՛ս, ինչո՞ւ ըրիր այս ապերախտութիւնը, լաւ է՞ր ըլլար որ այդ մեծխօսակութիւնը բնաւ չընէիր:

Փրկչին այս նայուածքը նոյնպէս փրկարար կոչ մըն էր ուղղակի Պետրոսի սրտին ուղղուած: Յիսուս այս նայուածքով իրեն ըսել կ'ուզէր նաեւ թէ — Պետրո՛ս, թէ՛ և թշնամիներէն շատ աւելի վիրաւորեցիր սիրտս, բայց և այնպէս, կրկին կը սիրեմ քեզ, կրկին կը կարեկցիմ քեզի ու կը համակրիմ: Ինկար թէ՛ և, սակայն մի՛ յուսահատիր, ապաշխարէ՛, և ես քեզի ներած եմ արդէն:

Ո՞վ չի յուզուիր աստուածային այս սրտառուչ և միանգամայն փրկարար նայուածքին առջև:

Մեր առօրեայ կեանքին մէջ ամէն մէկ սխալ քայլ առած ատեն Աստուած մեզի առ այսպիսի ակնարկ ու կը նետէ, իր խօսքերն ընթերցումովն ու քարոզութեամբը, մեր խնձմտանքին ձայնով և իր նախախնամական ալիւալի գէպքերով, ի մի խօսք՝ բազում բարոյական ու հոգեկան երևոյթներով: Արդեօք կը զգանք իրապէս Անոր ձայնին կամ նայուածքին նշանակութիւնը:

Յուդա և Պետրոս մեղքի պատճառաւ ինկան, բայց մէկուն անկումը զինքը յաւախեցնական կորուստի առաջնորդեց, իսկ միւսինը՝ բարձրացման: Մէկուն տակառութիւնը խայտառակութեամբ վերջացաւ, իսկ միւսինը՝ շարունակական զգլում ու ապաշխարութիւն յառաջ բերաւ: Վերջապէս մէկը յուսալքումի մատնուեցաւ, իսկ միւսին մէջ անկումը փրկարար յոյսը ծնաւ:

Երբ վերուծենք Պետրոսի կեանքը, հոն երկու կարևոր իրողութիւններու կը հանգիպենք, որոնցմէ մին է իր բնատոնմիկ ազնուութիւնը, եթէ մարդ մը ազնիւ է,

կրնայ խնայ բայց կը վերականգնին՝ Միքիա մարդարէ կ'ըսէ. «Ով իմ թշնամիս, վրաս մի՛ խնդար, թէն խնամ՝ պիտի ելլեմ» (Միքիա, է. 8)։ Իսկ հրէից մեծ իմաստունը կ'ըսէ. «Եթէ արդարեւ եօթն անգամ ալ ինկած ըլլայ՝ կրկին պիտի վերականգնի» (Առակ. ԻԻ. 16)։ Հստ անգլիացի մեծ հեղինակ Օլիվըր Կուլտսիթի, Մարդու մը մեծագոյն փառքը կը կայանայ ոչ թէ բնաւ չիմնալու՝ այլ ելլելու մեջ ամեն անգամ որ իյնայ։ Պետրոս ունէր այս ազնուութիւնը։

Պետրոսի կեանքին մէջ երկրորդ կարեւոր իրողութիւնը իր կենդանի յոյսն է (Ա. Պետ. Ա. 3)։ Յուդայի նման ինքն ալ միեւնոյն պայմաններու մէջ կը գտնուէր։ Իրեն ալ աշքին առջեւ միջնածու ու հորիզոնը սեւ ամպերով ծածկուած էր։ Ինքն ալ Յուդայի պէս տաճարեհրած էր յուսահատութեան այս ալեկոծեալ ովկիանոսին վրայ, բայց մեղքի այս թանձր խաւարին մէջ իր յոյսը կորած չէր բոլորովին ու փրկութեան միջոց մը կը փնտռէր տակաւին։

Երբ Պետրոս հոգեկան այս խռովայոյզ վիճակին մէջ էր, յանկարծ իր մտքի հորիզոնին սեւ ամպերուն ետեւ յոյսի փրկարար նշույլ մը նշմարեց։ Իսկոյն յուսադրուեցաւ, ոտքի ելաւ, բացականչեց ու ըսաւ — Թէն մեղանչած ըլլալուս համար ինկած եմ բաւոյնպէս, բայց կրնամ վերականգնիլ. թէն մարդոց երեսը նայելու կ'ամենամ, սակայն կրնամ կրկին իբրեւ մարդ ապրիլ. թէն իմ Տէրս ուրացած եմ, բայց կրնամ իր թողութեան արժանանալ, կրնամ իբրեւ առաքեալ կրկին գործել և օգտակար ըլլալ Աստուծոյ թաղանթեման գործին մէջ։ Եւ եթէ հարկը պահանջէ կրնամ նահատակուիլ այն Անձին համար՝ զոր ուրացած եմ ազիտաբար։

Ինչպէս որ օր մը ծովուն վրայ քալել փորձած ատեն երբ պիտի ընկնէիր ձեռքը Յիսուսի երկնցուց և նա փրկեց զինքը խիզաղեման ըլլալէ, այս անգամ ալ նոյնպէս Անոր դիմեց և Ան ազատեց զինքը այս բարոյական մահէն ևս։

Ինչպէս Յովհաննէս սիրոյ առաքեալ է, իսկ Պողոս՝ հաւատքի, Պետրոս ալ իրաւամբ արժանի է յոյսի առաքեալ կոչուելու այն փրկարար յոյսին համար՝ որ իր վերականգնումին պատճառ եղաւ։

Այս փրկարար յոյսն էր որ Անառակ Որ-

դին ալ փրկութիւնը ապահովեց։ Օտարութեան մէջ երբ ամէն ինչ կորսնցուցած՝ իր գործած մեղքին ահաւոր հետեանքները տեսաւ ու ըմպեց կեանքի փորձառութեան դառն բաժակը, իր չուրջը պատած յուսահատութեան թանձր խաւարին մէջէն, Պետրոսի նման յանկարծ յոյսի նշույլ մը ծագեցաւ իր մտքին մէջ, քաջալերուեցաւ և իսկոյն վազեց և իր հօրը գիրկը նետուեցաւ, և խոստովանելով իր մեղքը՝ անոր ներման արժանացաւ։ Դաւիթ ևս իր կեանքին մէջ սայթաքում ունեցաւ, բայց առանց յուսահատութեան մատնուելու, ապաշխարեց և վերականգնեց ինքզինքը։

Պետրոս, ըստ ամանութեան, իր կեանքին մնացած մասին մէջ ամէն անգամ որ հաւը խօսէր, կը վերլուծէր իր ուրացումը և կու լար։ Բայց այս դառն փորձառութիւնը թրծեց իր նկարագիրը և զինքը աւելի զգաստ, զգոյշ և հաստատուն հաւատքի տէր մէկը դարձուց։ Իր կեանքը կնքեց յետոյ նահատակութեամբ և քրիստոնէական նորածին կրօնի կենդանի վկայ հանդիսանալով։

Դ. — Այս փրկարար յոյսին մեզի տուած պատգամը։ — Երեք տարբեր դասակարգի մարդոց պատգամ կայ այս փրկարար յոյսին մէջ։

Նախ՝ փրկութեան յոյս կայ անգարծ մեղաւորին համար։ Զկայ մեղք մը որ Յիսուսի արիւնը չկրնայ մաքրել։ Եսայի կը պատգամէ ու կ'ըսէ. «Ձեր մեղքեր եք կրկնակի կարմիր պէս ըլլան, ձիւնի պէս պիտի ներմանաւ, եւ եք որդան կարմիրի նման եմ, արիւն նման ներմակ պիտի ըլլան» (Եսայի, Ա. 18)։ Մարդ որքան ալ ծանր մեղք գործած ըլլայ, կրնայ ինքզինքը չտկել և վերականգնիլ իբէ իրապէս զղջայ ու ապաշխարէ և Պետրոսի նման այս կենդանի յոյսին ապուիրի։ Օկի անուն հեղինակ մը կ'ըսէ. «Յոյսը մարդկային սրտին մէջ պաշարուող յոյսի վերջին նշույլն է»։ Մարի՛ յոյսի այս վերջին շողը և տա՛ մարդկային կեանքը կը վերածուի խաւարի։

Երկրորդ՝ փրկութեան յոյս կայ դարձի եկած բայց յետոյ սայթաքում ունեցած մէկուն համար։ Կեանքի մէջ ամէն սայթաքում մեղք կամ բարոյական անկում է։ Շատեր կան որոնք Յուդայի պէս երբ սայ-

թաքում ունենան, այլևս չեն կրնար կանգնել, քանզի զուրկ են փրկարար յոյսի տեսիլքէն: Յոյսը կեանք է և կեանքը յոյս: ան որ կը յուսայ՝ կ'ապրի, իսկ յուսահատութեան մատնուողը դասալիք կ'ըլլայ: Ըստ ամերիկացի հեղինակի մը, «Յոյսը եւրիտասարգական աւելն կը ներարկէ մարդու երակներուն մէջ, քանզի յոյսն ու երիտասարգութիւնը միեւնոյն մօր զաւակներն են»: Իսկ Պօղոս առաքեալ կ'ըսէ. «Յոյս ոչ երբեք ամաչեցուցանեմ» (Հռոմ. Ե. 4):

Երրորդ՝ պատգամ կայ նաև դարձի եկած և հոգևոր՝ կեանքի մէջ անկում չունեցող մէկուն համար: Սրբազան Մատեանը կ'ազդարարէ. «Որ համարիցի հասասցուն կալ՝ զգոյց լիցի, գուցէ անկանցի» (Ա. Կորն. Ժ. 12): Ան որ կը կարծէ թէ հաստատուն կը կենայ, պէտք է զգոյշ ըլլայ, որովհետև կրնայ իյնալ: Մանաւանդ եթէ մէկը անփորձ է՝ աւելի շուտ կ'իյնայ, և անկումը այնքան մեծ և ահաւոր կ'ըլլայ որքան աւելի բարձրութենէն վար իյնայ: Այս իսկ պատճառաւ, Սուրբ Պօղոս կը զգուշացնէ մեզ, ըսելով. «Անիւ եւ դողութեամբ զանձանց փրկուքիւն գործեցեմ» (Փիլ. Բ. 12): Ուստի պէտք է զգուշութիւն ընել և հեռու կենալ պարծենկոտութենէ, իսկ եթէ անկում ունեցած ենք՝ յուսահատութեան մատնուելէ:

Լաւ է կեանքի մէջ բնաւ չիյնալ, բայց երբ ինկած ենք՝ քաջութիւն է վերստին կանգնել: Դժբախտ է ան՝ որ չի զգար իր մէջը վերելքի այս փրկարար յոյսը: Ուր որ չկայ յոյս՝ չկայ գործունէութիւն: Ճէրէմիա Թէյլըր կ'ըսէ. «Յոյսը հրէշտակի թեւերով կը սաւառնի դէպի երկինք, և կը տանի ու կը հասցնէ մեր աղօթքը մինչև Աստուծոյ շնորհաց գահը»:

Ապրիլնք, առանց կորսնցնելու այն կենդանի յոյսը (Ա. Պետ. Ա. 3)՝ որ հոգևոր կեանքի վերելքի փրկարար սանդուխն է մեզի համար:

«Առաջնորդեալ մեզ, Տէր Աստուած մեր ... շնորհօք Միածնի Բոյ Տիառն մերոյ և Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, որ եղև մեզ առաջնորդ կենաց և յոյս փրկութեան» (Ժամագիրք):

ԳՐ. Ա. ՍԱՐԱՖԻԱՆ

Ֆրէզո, Գալիթ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ

ՆԱ

ՀԵՏԱԳԱՅ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

II

Նարեկացու ստեղծագործութիւնը իրրև ուսումնասիրութեան ազդու որոշ կողմերով իր նշանակութիւնը պահպանել է նաև նոր ժամանակներում: Նարեկացու մեծութիւնը ցոյց տուող ամենահետաքրքրական երեւոյթներից է այն, որ մեր նոր գրականութեան տարբեր շրջաններում առհասարակ չի ընդհատուել գրողների ուշագրութիւնը նրա ստեղծագործութեան նկատմամբ և, նոյնիսկ աւելին, հետզհետէ ուժեղացել այն ղեկավարութեան Մատեանի, իրրև գեղարուեստական գործի, ըմբռնման ու ճանաչման խորացման հետ միասին:

Թէ ինչն է անցեալի խոշոր գրողների ժառանգութիւնից մեծ հետաքրքրող գրողների, այսինքն թէ ինչը նրանք կարող են իրենցից առաջ եղած ուղի օգտագործել և ինչպէս, դա գրականագիտութեան կարևոր հարցերից մէկն է: Ինչպէս միջնադարեան, այնպէս էլ նոր գրականութեան մասին խօսելիս մենք բնաւ մեր խնդիրը չենք համարել՝ Նարեկացուն և հետագայ հայ գրականութիւնը թիմային կապակցութեամբ Նարեկացու ստեղծագործութիւնից եղած ուսումնասիրութեան օրինակով այդ հարցը բազմակողմանիօրէն շօշափել՝ բոլոր կոնկրետ փաստերը մէկ առ մէկ յիշատակելով: Այլ ցանկացել ենք նշել միայն մի քանի այնպիսի փաստեր, որոնք ապացուցում են հետաքրքրում Նարեկացու ժառանգութեան օգտագործման հանգամանքը:

Միջնադարեան գրականութիւնից վերելում բերուած օրինակները աղբէն ցոյց են տալիս, որ Նարեկացու ստեղծագործութեան նկատմամբ այն ժամանակուայ գրողների վերաբերմունքը միատեսակ չի եղել և չէր էլ կարող այդպիսին լինել: Մեր նոր գրականութեան փաստերը աւելի քան պահ-

յայտորէն ցոյց են տալիս, որ տարբեր գաղափարական հոսանքների պատկանող գրողները տարբեր կերպով լուրջին են մեկնաբանել Նարեկացու ստեղծագործութիւնը և տարբեր առումներով են օգտագործել այն: Այսպիսի պարագայում, հասկանալի է, որ ճշմարտութիւնը պէտք է փնտռել մեր դեմոկրատ, առաջաւոր հայեացքների տէր գրողների մօտ:

Հայ նոր գրականութեան մեծ հիմնադիր Ռաջատուր Արովեանը ստեղծագործութեան մէջ շատ հետաքրքրական երեւոյթներ կան Նարեկացու ժառանգութեան տրագիկանների հետ ունեցած կապերի իմաստով: Այսպէս՝ նախ խիստ ուշագրաւ է Արովեանի «Աղասու խաղը» վերնագրով եօթ հազարէջ աւելի տող ունեցող «Իժէրք Ինչպէս երևում է, Արովեանը իր «Վէրք Հայաստանի» վէպը գրելուց առաջ, այդ վէպում մեզ յայտնի թեման և մոտիվները փորձել է արտայայտել յիշեալ պոէմում, որը ժանրով լիբրիկական պոէմ է և որը ակնայայտորէն գրուել է Նարեկացու Մատեանի հետեւողութեամբ: Բայց Արովեանը շատ շուտ զգալով իր սխալը ստեղծում է էպիկական գործ, իր հանճարեղ «Վէրք Հայաստանի»-ն:

Իզէական մեծ բովանդակութիւնը, պատմական և հասարակական կեանքի այն լայն և խորը պատկերը, որ մենք տեսնում ենք հայ նոր գրականութեան հիմնաքարը հանդիսացող այդ վէպում, իրօք անհնար էր բովանդակաւորել Նարեկացու Մատեանի տիպի մի լիբրիկական պոէմում: «Աղասու խաղը» պոէմում կան, ի հարկէ, գեղարուեստական տպաւորիչ հատուածներ (որոնց մի մասը օգտագործուել են հեղինակի կողմից «Վէրք Հայաստանի» վէպում), բայց իր ամբողջութեան մէջ այն դժուար է յաղողուած գործ համարել: Այսպէս՝ պոէտիկական շատ հնարքներ, որոնք հանդիպում են Նարեկացու Մատեանի մէջ և բնականաբար կապուած են նրա բովանդակութեան առանձնայատկութիւնների հետ, Արովեանի մօտ նոյնութեամբ կիրառուելով թոււմ են «արդէն արուեստական»: Օրինակ՝ նոյնատիպ արտայայտութիւնների անհատնում շարքերը:

Քանի մեծամեծ եմոն կզվարքանամ
ես ամեն մէկ շունչ փառելիս, առնելիս,
Ամեն մէկ ոստ առաջս փոխելիս.
Ամեն մէկ աչքս եղ առաջ գցելիս,
Ամեն մէկ ծանկց դուրս ներս անելիս,
Ամեն մէկ լեզուս բերնուս շարժելիս,
Ամեն մէկ սրտս փոռումս խաղալիս,
Ամեն մէկ արյունս մազիս դիպելիս,
Ամեն մէկ լեզուս աթաւիս կպչելիս,
Ամեն մէկ պուռս պուռեիս առնելիս...

«Վէրք Հայաստանի» վէպում, նմանապէս, առկայ է Նարեկացու կուլտուրայի օգտագործման հանգամանքը, բայց այս անգամ արդէն ճիշտ օգտագործման:

Արովեանի կապը Նարեկացու տրագիկանների հետ շատ աւելի քաղմականորէն է, քան թէ այդ սովորաբար պատկերացւում է: «Վէրք Հայաստանի» վէպում առաջին հայեացքից նկատուում է, ի հարկէ, միայն այն, որ Արովեանի լեզուական ոճի մի քանի գծերը՝ բառերի և նախադասութիւնների կուտակումները, բնածայնոյթները, չափաանցութիւնները և այլն, յիշեցնում են Նարեկի լեզուի ոճը: Սակայն այստեղ պիտի չմոռացուի, որ այդ գծերը Արովեանը անմիջապէս ժողովրդական լեզուից և բանահիւստութիւնից է վերցրել, հետեւաբար Նարեկացու հետ եղած նմանութիւնները նախ և առաջ այն հետաքրքրութիւն ունեն, որ կարող են հիմք դառնալ պնդելու (և դա միանգամայն ճիշդ կը լինի), թէ Նարեկացին, նոյնպէս, իր ժամանակին ժողովրդական բանահիւստութեան լեզուական ոճն է օգտագործել: Բայց սա, ի հարկէ, դեռ չի նշանակում, թէ Արովեանը, մանաւանդ իր անմահ վէպը գրելիս՝ բոլորովին աչքի առաջ չի ունեցել Նարեկացու լեզուն: «Վէրք Հայաստանի» վէպում հանգրպում են Նարեկի պոետիկական կուլտուրայի օգտագործման բաւականաչափ այնպիսի փաստեր (չնայած ժանրային տարբերութիւններին), որ թույլ չեն տալիս նման երրակացութեան յանգելու:

Այսպէս, օրինակ՝ երբ Արովեանը վէպը գրելու ընթացքում գրացմունքի ուժգին թափով բռնուած՝ տեղ տեղ մղուում է դէպի ուրիշ մի կարծաւոր, նա այդ ժամանակ առաւելապէս դիմում է Նարեկ

կուսի իշխող՝ յամբ-աննպաստեան հնգվան-կանի անդամներով հարուստ խառը ոտա-նաւորի չափին: Վէպում հեղինակի կողմից արձակ գրուած շատ էջեր նոյնիսկ կարելի է վերածել առաջին անգամ Նարեկացու գործածած յամբ-աննպաստեան երկնիզամ տասը վանկանի ոտանաւորի: Ահա մի այդ-պիսի տողատուած հատուած.

Որբեցե՛ք աչկներդ / տեսե՛ք մեր հալը, (5-5)
էլ ի՞նչ օգուտ մեզ / ձեր սուգն ու լալը:
Քուրբ գլխներէս, մահն առաջներս,
Կրակն երեխս, օսմիւրն ծակելիս,
Բոցն խորովելիս, մեր հոյին հալիս,
Մեր կէսն փորթուած, կէսն անձուր պաւած,
Մեր ոսկերն մոխիւր, շնչերս կրակուած,
Մէկ ձեռք կտրած, մյուսը փերած,
Պլիկն գլխներս, քաղցիչն ոսկերումս,
Սրտերումս արին, արտաւումս աչկումս...

Այսպէս կանոնաւոր դեռ էլի երկար շա-րունակում է: Այս հատուածը պոետիկա-կան տեսակէտից միաժամանակ շատ բնո-րոշ է նաև նրանով, որ Արովանը իրար յաջորդող բաղձաթիւ արտայայտութիւն-ներով է մի գրութիւն և զաղափար գե-ղարուեստորէն մարմնաւորում:

Առաջին հայեացքից իսկ նկատուող այս արտաքին նմանութիւններից բացի, զփուար է բացատրել նաև Նարեկացու և Արովանի միջև ներքին ինչ ինչ կապերի գոյութիւնը, ասե՛նք՝ բնութեան պանթէիստական բնկալ-ման և այլ կողմերում:

Յայտնի է, որ Արովանը իր վէպում հանդէս է բերել հայ եկեղեցականութեան նկատմամբ խիստ քննադատական վերաբեր-մունք: «Վէրք Հայաստանի» վէպի հերոս Աղասին մի տեղ (իսկապէս արտայայտելով աշխատաւոր գիւղացու տրամադրութիւն-ները հոգեւորականութեան վերաբերմամբ) այսպիսի խորհրդածութիւններով դէմ է արտայայտուում եկեղեցական խոստովանու-թեան խորհրդին. «Ես իմ կարճ խելքովս էնպէս եմ իմանում, որ մարդ խոստովա-նելիս, ինքը պէտք է իր մեղքի վատու-թիւնը, իր արած չարութիւնը միտք անի, փոշմանի, զլջայ, Աստուծոյ խնդրի՝ որ ի-րան թողութիւն տա, որ էլ չանի, կարո-ղութիւն տա, որ իր ճամփիցը չհեռանա,

բարի ըլի . . . Թէ ինձ վատութիւն ես ա-րել, պէտք է արտով իմանաս, ինքզ փոշ-մանիս, թէ չէ ուրիշի անելով՝ (այսինքն՝ տէրտէրին. — (Մ. Մ.) դու հո քու ուզածը ու քո խորհուրդը չես թողալս: Կամ մի ուրիշ տեղ. «Տո հէնց փող պէտք է տամ, որ հօգիս դրախտը գնամ: Տո որ գործքս լա-ւ ըլի, ես տնօրէն ըլիմ, Աստուած նրանց խօսքովը իմ հոգուս պէտք է թողութիւն տա՞: Աղասու այս խօսքերին Արովանը անշուշտ համաձայն է, իսկ եթէ դա այդ-պէս է, ուրիշն սրանով օրոշ չփման կէտ է ստեղծուում Նարեկացու հետ:

ԺԹ. Գարի առաջին կէտում առաջացած հայկական կլասիցիզմի ներկայացուցիչները, որոնք գրում էին գրաբար լեզուով, միջ-նադարեան քննադատների նման, բայց այլ կողմերով, շարունակում են մեծ չա-փերով օգտագործել Նարեկացու պոետիկա-կան կուլտուրան: Նրանցից մանանշանա-ւորը՝ Ղեւոնդ Ալիշանը, կլասիցիզմի ոճով գրած իր թէ՛ կրօնական-բարոյական, թէ՛ պատմական բովանդակութիւն ունեցող գրաբար բանաստեղծութիւններում շատ տեղ նոյնիսկ ուղղակի յիշեցնում է Նա-րեկացուն: Օրինակ, նրա օվասն փրկելոյ յաշխարհական ծովէս ոտանաւորը գրուած է Նարեկի յայտնի օվսն զի ծով է ինձ ծփա-նաց կենցաղոյս բերումնք յոյժ նմանա-գոյն: Հատուածի նմանողութեամբ.

Անգէս բաւոյն եւ չարի
Անկեալ ի ծով աշխարհի,
Ուր փորորիկ հուպ ընդ հուպ
Ցարուցանեն ալեծուփ
Մահաւարտուո բիւր կոհակ
Ի գաղփաղփուցն իմ նաւակ,
Ի հեգ նաւակն իմ մարմնոյս՝
Ոյր առաջնորդ չիք եւ յոյս . . .

Որովհետև կլասիցիզմի ներկայացու-ցիչները մեծ ուշադրութիւն էին դարձնում ստեղծագործութեան լեզուի հետադարձական փայլի և հնչեղութեան վրայ, ուստի նրանք շատ քատ էին գտնում իրենց համար օգ-տագործելի Նարեկացու արուեստում: Լեզ-ուի հնչեղութեան հիմնական միջոց կլասի-ցիզմի հետևողները համար հանդիսանում է բաղձաձայնովը, իսկ այդ տեսակէտից

Նարեկացին կարող էր, իրօք, լուսազոյն ուսուցչիը լինել։ Ալիշանի վերոյիշեալ տառնաւորում հանդիպում է Նարեկացուց վերցուած «Ծափերով բաղաձայնոյթ, ինչպէս և առջին անգամ Նարեկացու գործածած «ծիծաղախիտ» բառը։

Սև ծովս անեղ եւ ծածուկ,
Ծիծաղախիտ սեւանեմ...:

Բայց խնդիրը բացարձակ նմանողութեան մէջ չի։ Ալիշանը, ինչպէս և ուրիշները, միանգամայն ինքնուրոյն բաղմամբիւ բաղաձայնոյթներ է ստեղծում՝ շարունակելով և զարգացնելով Նարեկացուն։ Ինքնուրոյնութեան տեսակէտից յատկանշական է Ալիշանի «Հայրենի» բանաստեղծութիւնները շարքը։ Այստեղ նա թէպէտ գրաբար, բայց Պաւլուսով ու ներշնչմամբ գրուած, բանաստեղծութիւններում բաղմամբիւ նոր օրինակներ է տալիս բաղաձայնոյթների կիրառման։ յիշենք նրա քայլերգները, որոնց տողերում իշխում են դ, յ, ռ, չ, ց և այլ ուժեղաձայն բաղաձայններ։ Ահա Վահան Մամիկոնեանի զօրաց քայլերգը, նշանաւոր «Բա՛մ, փորոտանը»։

Հայկեան փանդաւնց որոտնդոս դորնչին
բարբառք մարտազոռ,
Դառնակոռոչ անդրաձայնե Պարսիկ կերկեր
ի քեփոր...

Գոռան Կորդրիք, մոնչեն Մախի, հորնչեն
սահմանք Երախայ,
Ի դոռն ի դոռն օւլ բիւրուցն օնցաւորով,
Տառանքն դաւաւակ, յառնե տիկնոյն ապուպ,
Կուռի առ կուռի կոփեն կոբայ, քեզ առ
քեզ,
Դիւրդ առնուն քարեք կորովեացն ի վեգ։(*)

(*) Այս եօթ տող ստանաւորին մէջ տեսնեք տառնեւօթ սխալ որ կրնայ մրցանիշ մը կազմել. օր. բարբառք՝ եղած էր բառք, Կորդրիք՝ կորդիք, Երախայ՝ Երախա, դաւաւակ՝ դաւաւ, ապուպ՝ ապաւոպ, ևայլն. խանգարելով քերթուածին թէ՛ լեզուէն, թէ՛ տաղաչափութիւնը և թէ՛ իմաստը։ Լուրջ և միայն արժէքով հրատարակութեանց մէջ նման վրիպակներու նկատուած չէլուսէ կը կարծենք թէ կ'արժէ աննկատ չթողուլ։

ԽՄԻ.

Նոյն այս արուեստը (որի մէջ նկատելի է ձեռագլշտական տարբը) կայ Ալիշանի առաջին Պէշիկթաշիեանի գրաբար ստանաւորներում։

Ալիշանը ինքը յիտոյ հանգիստանում է մեր այն գրողներից մէկը, որոնք ուժեղ հարուած են հասցնում հայ կլասիցիզմին։ Նա իր «Նարեկեանի երգերով» սկիզբ է դնում աշխարհաբար ռոմանտիկ պոէզիային։ Աշխարհաբար գրելիս նոյնպէս Ալիշանը շարունակում է Նարեկացու օգտագործել (օրինակ՝ «Ծուռնեմ Ծաւարանայ» բանաստեղծութիւնը), և դրա օրինակ հանգիստանալ ուրիշ բանաստեղծների համար։

1850-60ական թուականներին՝ հայ հասարակական մտքի բուռն զարգացման տարիներին, գրական, գաղութարական սուր պայքարի և բանավեճների եռուղեքով մէջ մի պահ Նարեկացու նկատմամբ ուշադրութիւնը, կարծէք թէ, թուլանում է, սակայն, ի հարկէ, նա ոչ մի ժամանակ չի մոռացւում, և միշտ յիշատակում է անցեալի մեծարժէք կուլտուրայի ներկայացուցիչները շարքում։ Ներածականում արդէն յիշատակուել է հայ մեծ աւետիկային դեմոկրատ Նալբանդեանի գրական կարծիքը Նարեկացու մասին։ Սմբատ Շահազիզը իր «Հրապարակախօս ձայն» գրուածքում համարիտ լինելով՝ մէջբերում է կատարում 1858 թուին «Հիւսիսասփայլում» աղուած նաշարանի մի յօդուածից, որտեղ հեղինակը այն միտքն է զարգացնում, թէ ժամանակի հայ հասարակութեան յառաջդիմութեան նպաստելու համար անհրաժեշտ է նրան ծանօթացնել և իր հին կուլտուրայի հետ, իսկ դրա համար պէտք է հին խոշոր հեղինակները գործերը թարգմանել մեռած գրաբար լեզուից նոր կենդանի լեզուի։ «Այժմուս մեռած է հայի համար իւր սիրելի Մովսէս Որբենացին, իւր քաղցրախօս Նիլիէն, իւր հոգիացած և հոգեորուած Գրիգոր Նարեկացին»։ Թող հայերը կենդանացնեն նորանց իւրեանց հայի համար։ Յատկանշական է, որ այստեղ Որբենացու և Նիլիէնի կողքին դրւում է Գրիգոր Նարեկացին։ Իսկապէս, նախարանք և նրան համակարծիք Շահազիզը ճիշդ ընտրութիւն են կատարել որպէս հին կուլտուրայի մեծագոյն գրողների՝ յիշատակելով այդ երեքին։

Հայրաճանապարհորդների հետաքրքրությունը դէպի Նարեկացու ստեղծագործությունները առանձնապէս սկսում է ուժեղանալ 90-ական թուականներից, իսկ Բ. զարի ուղարկելին ուսման մասին առաջին ուղղակի պաշտոնական զեկերը առաջինը Այդ տարիներին Նարեկացու իբրեւ բանաստեղծի մեծությունն մեր առաջատար գրողները աւելի յաճախ են արտայայտում և յափշտակում ու հրացած ուսման սիրտում են նրան։ Այս երևոյթը, ի հարկէ, մի կողմից ընդհանրապէս արդիւնք էր մեր գրականութեան բնական զարգացման, միւս կողմից էլ այն կապում էր ռուս և արևմտեան ռուսական գրականութեան ստեղծած բազմաթիւ տրագիկականների հետ։ Սակայն նոյն այս շրջանում Նարեկացու մասին արտայայտում են նաև յետագէմ հոսանքների պատկանող բանաստեղծները։ Բանն այն է, որ 90-ական թուականներին եւրոպական գրականութեան մէջ բաւական լայն չափերի հասած սիմվոլիստական գրական ուղղությունը, որը, ինչպէս յայտնի է, իր էութեամբ բուրժուական-ոչակցիոն բնոյթ ունէր։ Սիմվոլիստները յանձնին Մուրիս Մետերլինգի ստեղծելիքն իրենց ուղղութեան փոխադարձութիւնը, որի բովանդակութիւնը կազմում էր մահուան ու կործանման մղձաւանջով բռնուած ոչակցիոն կենսահայեցողութիւնը։ Սիմվոլիստները մեծ հակում էին ցոյց տալիս նաև դէպի ֆորմալիզմը։ Հայ բանաստեղծներից մի քանիսը այս կամ այն չափով հետեւեցին բաւական աղմուկ հանած այդ գրական ուղղութեանը։ Ըստ որում նրանցից ոմանք՝ առաւել փոքր թիւ և առաւել քիչ տաղանդ ունեցողները, որոնք ունէին բուրժուական անկումային տրամադրութիւններ, փարւում են սիմվոլիզմի բուն էութեանը՝ ոչակցիոն բովանդակութեանը, որի մէջ մեծ տեղ էր բռնում միստիկան։

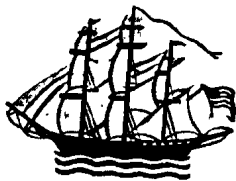
Այդ կարգի հայ սիմվոլիստները, որոնք համախմբում էին գլխաւորապէս Կ. Պոսում լոյս տեսնող «Մազիկ» ամսագրի շուրջը, ամենագոհիկ մեկնաբանութեամբ՝ աղաւաղելով պատմականութիւնը, փորձում էին իրենց խիստ հակագեղարուեստական միստիկ-ոչակցիոն գործերի գոյութիւնը արդարացնել՝ յենուելով Նարեկացու հեղինակութեան վրայ։ Բուրժուական խաւերի

հետ կապում նրանց աղճատում ու մահուան մղձաւանջով բռնուած ներքինը երբեք չի կարող համեմատուել Նարեկացու ազնիւ ու մաքուր հոգու հետ։ Նարեկացու «Ողբերգութեան մատնան» ին մոլորովին խորթ են այն հիւանդագին հոգեկան հալածութեանցիւնները, որոնք յատուկ են եւրոպական և հայ սիմվոլիստներին։ Նարեկացու մասնացալայում են ինքնանպատակ ծանր ու մղձաւանջային պատկերներ այնպիսի բնոյթով, ինչպէս օրինակ, դրանք կան, ինտրալիստիկ Ներսիսյանում։ Նրա անգամ մեծածի պատկերում, բնաւ դուրս չի գալիս իրականութեան ճշմարիտ զգացման սահմաններից։

Բայց ամենակարեւորն այն է, որ Նարեկացու հուշակաւոր Մատենը գրում է աւելի քան հազար տարի առաջ, միջնադարում, Ֆէոդալիզմի պայմաններում և այնտեղ իշխում է լոյսը և ոչ թէ խաւարը, որ նրա ողբերգութիւնը բխում է լաւ կեանքի պահանջմունքից և ոչ թէ ընդհանրապէս կեանքի ժխտումից, ու վերջանում է պայծառ լաւատեսութեամբ, և ոչ թէ մառլանյութութեամբ, ինչպէս այդ սիմվոլիստների մասին։ Մատենի ձեռքում որդորման ինձ օր տարածում... ու նշանաւոր հաւմար, որ անհեթեթութիւն է նրա հեղինակին ժիւ։ զարի վերջերի մետերլինգեան սիմվոլիստների հետ խառնել։

Մ. ՄԿՐԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 17)

ՀԱՅԿ = ՈՐԻՈՆ

Գիրք. Սահակ Վ. Կոզեման, «Աստուածաշունչը Հայերենի տրամադրությամբ գիրքերի մէջ, տպուած Պոլսէ, 1939թ., խոստովանում Գարգաշեանի, Բառաբանի և այլ գիտնականներու տեսակէտէն, կը մերժէ մեր Աստուածաշունչին մէջ Որիոն բառին Հայկ թարգմանուած ըլլալը (էջ 91, 92) և կը յաւելու թէ անհնար է Հայկի գիւցաղ-ներգութիւնը Որիոնով լուսաբանելը (էջ 92):

Մեր կարծիքով կը սխալի Հ. Կոզեման, վանդի Աստուածաշունչի հայ թարգմանութիւնը յատկապէս կը ներկայացնէ Հայկի ի դիմաց Որիոնի:

Մեր թարգմանիչները երկու անգամ գործածած են Հայկ կամ Հայկն իբրեւ անուն համաստեղութեան, որոնք են Յոր ԼԸ. 31 և Եսայի ԺԳ. 10: Այս երկուքէն զատ համապատասխան համաստեղութիւնը երկու տեղ ևս կ'երևի երբայական բնագրին մէջ, որոնք են Յոր Թ. 9 և Ամոմս Ե. 8: Այս չորս տեղիքները քննենք մի առ մի:

Ա. — Յոր ԼԸ. 31. — «ես քաջիմ» իցէ զպատրուակ Հայկին, յն. 'Ωρίωνος = Որիոն, հրք. Խիս = Բելի, որ կը նշանակէ 1) յիմար, ամբարիշտ, 2) հսկայ, և ասկէ Որիոն համաստեղութիւնը, որ հինբրու իմացումով երկնքի մէջ կապուած հսկայ մըն էր, 3) յգ. համաստեղութիւնք ընդհանրապէս:

Բ. — Եսայի ԺԳ. 10. — «Ձի աստեղք երկնից» Հայկին հանդերձ ամենայն զարդուն երկնից լոյս մի տացնն. յն. 'Ωρίων, հրք. Եփրայիմ = վէ քրօնէյնէմ, յոգնակի է և կը նշանակէ «և աստեղատունք ինչոյ»: Հայ թարգմանիչը իր առջևի յոյն օրինակին մէջ տեսած է Որիոն և թարգմանած է Հայկն:

Գ. — Յոր Թ. 9. — «գիշերավարն», յն. 'Εσπερον, հրք. Խիս = քրօն, ուրեմն Հայկն: Հայ թարգմանիչը հոս ալ յայնի հետեւած է:

Դ. — Ամոմս Ե. 8. — «Որ անէ գամենայն և նորոգէ», ըստ յունին, մինչդեռ երբայեւնը կ'ըսէ. «մնորոգցէ զոր արարն զԲարմաստեղն և զՀայկն» = Խիս:

Ուրեմն այժմու երբայեւն բնագիրը ունի

երեք անգամ Խիս = Որիոն, Հայկն, և մէկ անգամ յոգնակի Եփրայիմ = աստեղատունք: (Առաջիններէն երկուքը (Յոր Թ. 9 և Ամոմս Ե. 8) յոյն օրինակ թարգմանած է և անոր հետեւած է հայը: Միւս կողմէն յոյն յոգնակի տեղ եղակի կարգաւով (Եսայի ԺԳ. 10) թարգմանած է Որիոն, որուն դարձեալ հետեւած է հայը: Այսպէս երկու տեղ յոյն տուած է 'Ωρίων և հայը թարգմանած է զայն Հայկն: Արդ որոշապէս կը անսուսի որ Հ. Ս. Կոզեման կը սխալի երբ կը գրէ թէ «Աստուածաշունչի մէջ երկու անգամ յիշատակուած է Որիոն, բայց և ոչ մէկ անգամ թարգմանուած է Հայկն (էջ 91): Կամ «Հայկ-Որիոն համաստեղութիւնը ունէ հիմ չունի Ս. Գրքի մէջ» (էջ 92): Հայկն համաստեղութիւնը երկու անգամ կը գտնուի Ս. Գրքի մէջ, Որիոնի դիմաց, ինչպէս ցոյց տուինք:

Հ. Ս. Կոզեման դարձեալ կը սխալի երբ կը հաստատէ թէ «Աստուածաշունչի մէջ մէկ անգամ միայն կը գտնենք Հայկ, և այն» ոչ թէ Որիոնի այլ Արկտուրի գէմ» (անդ): Ինչպէս տեսանք Աստուածաշունչի մէջ ոչ մէկ տեղ Հայկն չէ գրուած Արկտուրի դիմաց: Հ. Կոզեմանի սխալման պատճառը կ'երևի լատինական Վուլկան է, որ արդարև Arcturus թարգմանած է (Յոր ԼԸ. 31):

Հ. Կոզեման Վուլկանի երեսէն նման սխալի մը զոհ եղած է ըսելով թէ «Յոր (Թ. 9) Որիոնի փոխարէն կը գտնենք «գգր» չերաւարն բառը. ո՛չ, «Գիշերավարն» գրուած է, ինչպէս վերը ցոյց տուինք, յն. 'Εσπερον ի դիմաց: Վուլկան է որ Յորի այս համարին մէջ ունի Orion, ըստ երբայականին:

Արդ երբայեւնից կ'ըսենք թէ Եփրայիմ թարգմանութեան մէջ երկու տեղ կը գտնուի 'Ωρίων զոր մեր բանաշնորհ թարգմանիչները հայացուցած են Հայկ բառով: Այս պարագան իրաւունք կու տայ այն բանասէրներուն, որոնք Հայկի դիւցազներգութիւնը փորձած են լուսաբանել Որիոնով:

Ն. Եղմ. ՄՈՎԱԿԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՍԱՍՄԱՆ ՄԸՀԵՐ

(Ինկագնավեպ)

ՄԱՍՆ ՎԵՏԵՐՈՐԻ

(ՅԱԻԵԼՈՒԱԾԱԿԱՆ)

ԵՂԻՇԷ՛ ՎԱՐԴԱՆՆԵԱՆԻՆ

(Այժմ եջնիկ ԳԱՀԱՆԱՅ)

Երբ վերընջե՛ Մըհերի ծին,
Ազատութեան իբրեւ ոգին
Պիտի շողայ «Թուր Կայծակին».
Պիտի տեղան կայծակ ու շանթ,
Որ կը պահենք որպէս աւանդ ...
Պիտի թափենք վըրէժին հուրն,
Գըլուխներուն որոնք ի գուր,
Աշխատեցան մեր արեան մէջ
Մարել Երազը մեր անշէջ:

Ու երբ թուրը դըրուի պատեան,
Պիտի ըլլայ Տօն Յընծութեան.
«Բերդ»էն լոյսեր պիտի շողան:
Պիտի պարէ Ծովը Վանայ.
Վերէն երկինքը՝ մօտենայ
Ու մասնակցի այդ ջընծութեան,
Այդ մեծ Տօնին Համայնական:

Ու մեր կոյսերը անարգուած,
Մեր պարմաններն ողջակիզուած,
Որպէս կոկոն ու որպէս ծիլ,
Որպէս ծաղիկ ու խաւարծիլ,
Հողին ծոցէն պիտ' բարձրանան,
Պիշ-պիշ նային, ուրախանան:

Պիտի վերնայ քօղը սուգին,
Ախթամարին ու Վարազին:
Պիտի գանգերը դօղանջեն.
Երգը նորէն պիտի հընչէ,
«Մոկաց Լեռներ, Պետ-պետ Քարեր»
Ու «Ոստանայ Պէլէք Սարեր»,
Երգերուն հետ սարեակներուն,
Պիտի թըռչին հեռուէն, հեռուն:

Հապա Վանայ «Տըլէ-եաման»,
Իր կարօտովը անսահման,
Արտերուն մէջ, այգիներուն՝

Սիրտերէն մեր պարմաններուն,
Որպէս սիրոյ կանչն առաջին,
Պիտի գըրկուի հետն հառաչին
Մեր կոյսերուն քացուած գերդ վարդ,
Թարթիչներով, որ ինչպէս կարթ,
Պիտի բրունեն սիրտը անոնց
Ալքերուն մէջ իրենց օրրոց:

Պիտի օրրեն հարսերը մեր,
Սեւ-սեւաչուի նոր մանուկներ:
Պիտ' ըլլայ երգն ա'լ անհառաչ,
Որպէս աղբիւր մըշտակարկաչ.
Ու հայ կիներ կարօտագին
Պիտ' չըսպասէ ա'լ կըռուկկին,
Իր պանդուխտէն լուրի համար,
Սիրտը անյապ սիրոյ բուրվառ:

(Ա'խ, ի՛նչ մութ է՞ անցեալը մեր,
Քանի՛ մայրեր սեւ են հագեր.
Քանի՛ հայրեր, աչքերը՝ քաջ,
Բորբ կարօտով հող են իջած:
Ու նորածին քանի՛ մանուկ,
Զերդ անմըշակ, ազագուն տունկ,
Իրենց պանդուխտ՝ հօրն ըսպասեր ...
Քանի՛, քանի՛, քանի՛ հարսեր,
Խոր կարօտով կեանք են մաշեր ...
Թաղուի թող մեր անցեալն անհետ,
Զըպըղտորէ երանաւէտ,
Զուլալ ջուրը մեր չնոր կեանքին:)

Պիտի շէնան-ձըբաղաք ու գիւղ.
Պիտի դառնան ա'լ աներկիւղ,
Զորս ծագերուն ջըրուած հայեր,
Ինչպէս գարնան ծիծեռնակներն:
Պիտ' հընչեն երգն ու հորովէլ ...
Լայնատարած դաշտերը մեր
Զըմրուխտ գոյներ հագնին նորէն:

Ու թեւ-թեւի պիտի պարեն
 Լեռները մեր բարձրագագաթ ,
 Իրենց զրլխուն արեւը թագ :
 Նոր քերթողներ , նոր խոյանքով ,
 Նոր Զարենցներ իրենց երգով ,
 Պիտ' գովեն փառքը մեր երկրին .
 Ու նոր կեանքը պիտի բերկրի
 Մեր հայրենի արեւուն տակ ,
 Ու վէտվէտի որպէս վրտակ :

Ջրերէն լոյս պիտի ծագի ,
 Քարը պիտի առնէ հոգի ,
 Ու երազը լեզուով քարի ,
 Պիտի բանայ մեր հանճարի
 Փառքն ամենուն ալքին դիմաց ,
 Որպէս Ջրգոտւմ երկնասրլաց :

Գեղահըրաշ Ոսին նորէն
 Պիտի յառնէ մոխիրներէն :
 Հրրաշագործ մեր Մայր Հողէն ,
 Որպէս հրրաշք մը քարեղէն ,
 Պիտի ծաղկին շէն ու աւան
 Իբրեւ քարէ վարդ ու շուշան :

Ու լեռը մեր յաւերժական ,
 Մեր լեռներու վրասմ արթան ,
 Պատմութանով ծիրանագոյն ,
 Արեգակին թագը զրլխուն ,
 Պիտ' ողջունուի քառագագաթ
 Արագածէն մեր աստղաթագ ,
 Ու Սիփանէն քարծր ու հրկայ ,
 Հայոց Լեռանց նոր Նախագահ :

Մ , այն ատեն մինչ' եղբորով ,
 Պիտի ըլլայ ցընծութեան ծով ,
 Մինչեւ Սրտօսն , Առնտսն մինչեւ ,
 Որ տակաւին կապեր են սեւ ...
 Պիտի պարեն լեռները մեր ,
 Իրար կապած իրենց թեւեր .
 Մափ պիտ' զարնէ ծովը Վանայ ,
 Քոյր մ'որ ինչպէս կ'ուրախանայ ,
 Եղբայրներու պարով զմայլած ,
 Արեգակը գիրկը առած ,
 Որպէս մանուկ մը լուսեղէն :

Ու քառասուն ցերեկ ու ցայգ ,
 Էջմիածնէն մինչեւ Վարագ ,
 Մինչ' Ախթամար , մինչեւ Նարեկ ,
 Պիտ' զանգերու ըլլայ համերգ :
 Գինին պիտի հոսի առատ ,

Ու մեր կոյսերը անարատ
 Պիտի պարեն . քննար ու վին
 Պիտի հընչեն . եւ մարդ ու կին ,
 Պարմանիրներ , մանուկ ու ծեր
 Պիտի պարեն . պիտի պարեն
 Արտ ու արօտ , թուփ ու ծառեր ,
 Ծով ու երկիրնք , դաշտեր , սարեր ,
 Քառասուն օր , քառ'սուն գիշեր :
 Որ յագենայ կարօտն հըզօր ,
 Ծովացած մեր սիրտերուն մէջ ,
 Մեր անցեալէն — գիշեր անվերջ :

Տօնի օրերն երբ վերջանան ,
 Եւ երբ սիրտերը լիանան ...
 Պիտ' հընչէ երգն աշխատանքին ,
 Որ դաշտերը վերածաղկին ,
 Որ չըմրնայ թիզ մը հողի
 Մեր քրտինքովն որ չողողուի .
 Որ աշխարհին ցուցենք նորէն ,
 Թէ մենք կրնանք նոյնիսկ քարէն
 Հոսեցընել ոսկի ցորեն :

Եւ հողերէն մեր քիչ անդին ,
 Բորենիներն դունչներն օդին ,
 Մարդագայլերն նօթի ու մերկ ,
 Հողերուն վրայ անմըշակ , լեռկ ,
 Պիտի ոռնան երկինքն ի վեր ,
 Եւ ափսոսան անցած օրերն :
 Պիտի տանի հովն այդ ոռնոցն
 Աշխարհներուն , խիղճը որոնց
 Գուցէ լըսէ օր մ'ու զարթնի ...
 Գուցէ զարթնի խիղճը երկին :

Մըհեր , յետոյ տարի մ'ամբողջ ,
 Պիտի դիտէ նորաբողջը
 Կեանքը , մինչեւ որ համոզուի
 Թ'որքն եւ այրին ա'լ չեն զըրկուի .
 Հացի կարօտ որ չըկայ ոք ,
 Որ կը հոսի ա'լ կեանքն անհոգ
 Մեր հողին վրայ ու մեր արդար .
 Արեւուն տակ , յաւերժափառ
 Մեր լեռներու թեւերուն տակ ,
 Ջրերն ինչպէս մեր անապակ :

Պիտի մըտնէ ամէն մէկ տուն ,
 Պիտի շըրջի մէջն արտերուն ,
 Դիտէ մըշակն իր գործին մէջ ,
 Որ համոզուի թէ մարդը ա'լ
 Իր սուրբ հացին տէրն է արդար .

Պիտի դիտէ բերքն արտերուն,
Այգիներուն. հրնծաններուն
Հոսուն գինին արեւաշող,
Ու խրմորը տաշտէն յորդող:
'Ի երբ տեսնէ որ կեանքն է արդար,
Պիտ' հաւաքէ ծովածաւալ
Ժողովուրդն որ վերջին անգամ,
Լըսեն պատուէրն իր ու պատգամ:

Ինչպէս Երազ մը մարմնացած,
Տոսպան բերդին վրայ կեցած,
Այսպէս պիտի խօսի Մըհեր.
«Հայ ժողովուրդ, դարերն ի վեր,
«Ձեր նախնիքը, որպէս սողուն,
«Ձրգըտան իսկ ողորմութիւն:
«Իրարու դէմ էին լոկ քաջ,
«Իսկ թըշնամու ոտքին առաջ,
«Քըծնող, ըստոր ու գըլխահակ.
«Իրար' հանդէպ մատնիչ անարգ:

«Կային անշուշտ նաեւ քաջեր,
«Անծնանբւէր, հայրենասէր,
«Ամէն դարուն եւ ամէն տեղ,
«Որոնք իրենց կուրծքը շըբող,
«Թըշնամուն դէմ ըրին վահան,
«Եւ արիւնով մըկըրտուեցան:

«Ի՞նչ կարելի էր ըսպասել...
«Քանի մը մարդ հայրենասէր,
«Ժամանակին՝ միջոցին մէջ,
«Պահեցին միշտ ԿԱՆԹԵՂԻՆ անշէջ,
«Կատարին վրայ քառագագաթ
«Արագածին մեր աստղաթափ:
«Մինչ որպէս մէկ սիրտ, մէկ հոգի
«Պիտ' ելլէին ամէնքն ոտքի,
«Արնածարաւ զայլերուն դէմ,
«Կիրճերուն մէջ ու մեր վըսեմ
«Լեռներուն վրայ, եւ որպէս շանթ,
«Իջնին անոնց գըլխուն, աւանդ
«Տալով զանոնք մեր սուրբ հողին:

«Այսպէս դարերն եկան – անցան,
«Քաջերը խումբ – խումբ զոհուեցան,
«Եւ ըստրուկներ մընացին ա'լ.
«Բայց մեր ըստրուկն իսկ անհանճար
«Ձեղաւ. կերտեց հըրաշալիք,
«Կամուրջ նետեց երկրէ երկինք.
«Ու Եփրատը ըրաւ ճամբայ,
«Որ զարդարէ թագերն ու գահ
«Ստարներու: Եւ հաւաքեց

«Ոսկի, արծաթ. ու զարդարեց
«Իշխողներու ոստան, պալատ:
«Գընաց մինչեւ Շամ ու Պաղատ,
«Բերաւ յակինթ եւ ադամանդ...
«Ու չոր հացով մը գոհացաւ,
«Եւ աղօթեց ու զոհուեցաւ:

«Դարեր առաջ եկայ երբ ես,
«Ազատութեան ոգին որպէս,
«Որ շըղթաներն իրենց վըշըմ...
«Ամէնքն ոտքի ելան իմ դէմ:
«Թըշնամուն դէմ 'թէ մէկ անգամ,
«Այդպէս սիրով ու միակամ,
«Ոտքի ելած գէթ ըլլային,
«Այդ ըստրուկները մարդկային:

«Ամէնքը զիս անիծեցին,
«Եւ անէծքը ժողովուրդին,
«Ըլլայ նոյնիսկ թէ անարդար,
«Անոր դիմաց մարդն է անճար:

«Առանձնացայ ես «բերդ»ին մէջ,
«Եկան – անցան՝ դարեր անվերջ,
«Մինչեւ արցունքը ճեղաւ ծով,
«Ներկուեցաւ մինչ' Էփրինով
«Ամէն թիգ հող... Ամէն հայ տուն
«Սուգի մըտաւ... Եւ արեւուն
«Լոյսը պայծառ սեւ երեւցաւ.
«Բայց վըրէժն ալ կուտակուեցաւ,
«Մըծելով միշտ արցունք, արին,
«Շղաւ անվախ եւ անըկուն:
«Եւ օր մըն ալ ցատկեց ոտքի,
«Ինչպէս ծով մ'որ կը փոթորկի,
«Խուլթերուն դէմ գըրոհ կու տայ,
«Ջայրոյթին մէջ կը հեծկըտայ,
«Կը նետուի վեր, դէմն երկինքին,
«Վըրէժն այսպէս ցատկեց ոտքի,
«Ու խորտակեց հինը ի սպառ,
«Ամէն արգելք, ամէն պատուար:

««Մըհեր» կանչեց ամէն բերան,
«Ամէնքը մէկ ոտքի ելան:
«Ու հըրճուանքէն «Ձին» վըրընջեց,
«Եւ ոտքերով գետին դոփեց:
«Ու ցատկեցի ես ալ ոտքի,
«Եւ հըրճուանքէն արտասուեցի:

«Մընացածը գիտէք արդէն.
«Ինձ' հետ էիք թըշնամուն դէմ,

«Երիտասարդ, մանուկ ու ծեր,
«Նոյնիսկ կիներ ու աղջիկներ ...
«Շատերն ինկան պայքարին մէջ,
«Յաղթանակի յոյսը անշէջ,
«Ալքերնուն մէջ վերջին անգամ:
«Հազար ծելով ետ պիտի գան,
«Հազար ճամբով յայտնի, անյայտ,
«Որպէս բոյր, թոյր ու ճառագայթ,
«Կարօտի կանչ, հառաչ ու երգ,
«Որպէս ծաղիկ, պըտուղ ու բերք,
«Պիտի ետ գան անոնք կրրկին,
«Փարած մեր սուրբ հողի գիրկին:

«Ձեզի հետ են անոնք յաւէտ,
«Ու մասնակից երանաւէտ
«Ձեր նոր կեանքին, ծեր ճիգերուն ...
«Մէջն են անոնք ծեր երգերուն,
«Ձեր հառաչին ու կարօտին,
«Ձեր հըրճուանքին ու ծնր վիշտին.
«Մեծ խոհալին ըզծեց կանչող
«Ըստեղծագործ: Սրեւաշող
«Կատարներուն անըրջային,
«Երջանկաւէտ ապագայի:
«Տարեղարծն այս յաղթանակի,
«Թող յիշեցնէ ծեզի կըրկին
«Ինկողներու վրսեմ պատգամի,
«Ըլլալ մէկ սիրտ եւ միակամ:

(Վ.Երզ)

«Նոյնն է նաեւ պատգամը ծեզ',
«Մեր պատմութեանը աղեկէզ ...

«Աւարտած է գործըս հիմա,
«Կ'իջնեմ նորէն բերդը Տոսպան:
«Մի խորհիք թէ կը մեռնիմ ես,
««Բերդ»էն պիտի յաւերժապէս
«Հըսկեմ անքուն զերդ նաւապետ,
«Մեր աշխարհի սահմաններուն:
«Թէ հարկ ըլլայ կ'իջնեմ կըրկին,
«Կ'անցնիմ զըլուխն մեր բանակին:
«Եղէք մէկ սիրտ եւ միակամ,
«Մընաք բարով վերջին անգամ:»

Ու ժողովուրդն ծովածաւալ,
Բերդին առաջ երեսանկեալ,
Պիտի գոչէ «կեցիր Մըհեր,
«Մի բաժնուիր, կանուխ է դեռ,
«Կեցիր ընդմիշտ դուն մեզի հետ,
«Վայելէ կեանքն երանաւէտ:»

Պիտի կըրկնէ Մըհեր սակայն,
«Եղէք մէկ սիրտ եւ միակամ.
«Թէ հարկ ըլլայ կ'իջնեմ կըրկին,
«Կ'անցնիմ զըլուխն մեր բանակին ...
«Մընաք բարով վերջին անգամ,
«Եղէք Մէկ ՍԻՐՏ եւ ՄԻԱԿԱՄ:»

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՊԱՂԱՏԱՆՔ

Մոթիս մէջ խոր սիրոյ հունցեք ցանցի.
Տէ՛ր, ուղղե՛՛ր զայն անձեռնօրոյ բարի,
Ու բող աբսն այդ ըլլայ ծաղկուն ու բերրի.
Որդը Ձարին անկէ վաղուց վանցի:

Մոթիս մէջ բարս սիրոյ սերմեր բաղցի.
Տէ՛ր, ա՛լ ծաղի հոն բող աբսն արդար,
Ու համբոյրեն անոր ջերմիկ լիկեանար,
Թող ընծիւկին հասկեր, ծիլեր աղարծի:

Սիրքս ըլլայ գալարազեղ բուրասան,
Զրկեալներուն առջեւ միշտ բաց ճոխ սեղան:

ԴԵՈՐԻ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ

ԵՐԱՇՈՒՄԻՍՏԵԱՆԿԱՆ

ՖՐԷՏԵՐԻԲ ՖՐԱՆՍՈՒԱ ՇՈՓԷՆ

(Ծննդեան 150ամեակին առիթով)

Մեծատաղանդ երգահան և դաշնակահար Ֆրէտէրիք Ֆրանսուա Շոփէն ծնած է Լիւհաւտան, 22 Փետր. 1810ին: Զաւակն է Ֆրանսացի Նիգոյա Շոփէնի: 1810ին, Շոփէնի ընտանիքը Վարշաւա կը հաստատուի և հոն կը ծնի ապագայ տաղանդաւոր երգահան Ֆրէտէրիք Ֆրանսուա Շոփէն: Ըն փոքր տարիքէն բացառիկ ընդունակութիւն ցոյց կու տայ երաժշտութեան հանդէպ, ինչ որ կանուխէն կը նշմարէ ապագայ երգահանին հայրը: Շոփէն երաժշտական ոկզքնական ապաւորութիւնները կը ստանայ Լիւհաւտանի Երաժշտագէտէ մը՝ որ կ'ըսուի թէ Պախի վրայ հրացող մըն էր: Տասը-հինգ տարեկանին կը յաճախէ Վարշաւայի առաջնակարգ լիսէններէն մին և դասերուն հետ մէկտեղ կը խորացնէ իր երաժշտական գիտութիւնը, ինչպէս նաև կ'ուսումնասիրէ երաժշտական շարագրութեան սկզբունքները՝ ծանօթ երաժշտագէտ և Վարշաւայի երաժշտանոցի Տնօրէն Ժոզէֆ Էլշնէրիի մօտ, ցոյց տալով խորանի հմտութիւն:

1826 Յուլիսին, դպրոցի ամալները քննութիւններէն ետք, կ'այցիլէ Մայլիփան Սրան Տասգնիքի (Reinertz), և երկու անգամ հանդէսներ կու տայ՝ անոնց հասցիքը նուիրելով երկու որբերու:

Շոփէն վեց տարեկանէն սկսած է յօրինել, և իր մեծ ձկրքերը վկայած են թէ ապագային ան գերկրօք Մոցարթ մը պիտի ըլլայ: 1827ին, Էլշնէրի հսկողութեան տակ, առանց երաժշտական ընդունողած ձեռն չընելու, հատանուագ (sonata) մը կը յօրինէ որ պէտք եղած յաջողութիւնը չ'ունենար: Բայց երբ հետագային ընթացիկ կերպէն տարբեր ձեռք կը յօրինէ, Շոփէնեան եզական յատկութիւն մը դնելով իր գործերուն մէջ, Էլշնէրը, նշմարելով տղուն այս տաղանդը, զինք ազատ կը ձգէ ըսելով թէ «այս տղան երաժշտական հանճար մըն է»:

1828ին, Հիւմբլի Վարշաւա այցելու թկամբ, Շոփէնի կապը երաժշտական ուխտարհին հետ աւելի կը սերտանայ: Շոփէն շատ շուտ կ'արդեգրէ Հիւմբլի համահնչեակ-ներուն (Concerto) և Բոնտիներուն նուրբ ոճը: Նոյն տարին Պերլին կ'անցնի Փրոֆեսոր Ժարագի հետ՝ որ հոն կ'երթար գիտական համագումարի մը ներկայ ըլլալու:

1829 Յուլիսին, Վարշաւայի երաժշտագէտներու գործերը ուսումնասիրած և իւրացուցած ըլլալով, Շոփէն յաջողութեամբ կը պատկէ երաժշտանոցի դասընթացը:

Իտալացի նշանաւոր ջութակահար Փալանինիի այդ շրջանին նուագահանդէս մը կու տայ Վարշաւայի մէջ, Շոփէնի տոֆի պարզելով երաժշտական արուեստի գաղաւթները: Բուռն փափաք մը կը ստեղծուի Շոփէնի մէջ իր երաժշտական գիտութիւնը աւելի խորացնելու Եւրոպայի ուրիշ երկիրներու մէջ:

1829ին Շոփէն Վիեննա կ'երթայ իր պատանեկութեան ամենաներկայանալի գործերը հրատարակելու նպատակով: Սգոստոս 11ին Վիեննայի մէջ հանդէս կու գայ նուագելով իր Փոփոխականները (Variations op. 2) և իր Rondo op. 14ը, և ժողովուրդին ու մամուլին անմիջական գնահատանքին կ'արժանանայ: Սգոստոս 18ին երկրորդ նուագահանդէս մը ևս կու տայ և աւելի կը հաստատէ իր այս յաջողութիւնը ու ապա կը մեկնի Վարշաւա: 1829ին, երբ Վիեննայի մէջ կը գտնուէր, թղթակից մը գրած է գերմանական «Allgemeine Musikalische Zeitung» ամսուով թերթին մէջ, որ այդ ժամանակ Դերմանիայի մէջ հրատարակուող առաջին պաշտօնաթիւթին էր, ըսելով թէ «Շոփէն ինքզինք դառած է առաջնակարգ դաշնակահարներու շարքին» և կը շարունակէ աւելի խաղաղաւոր բուռն գործածելով ու կ'ըսէ. «անոր մատներուն նուրբ հպումը դաշնակի ստեղծաշարներուն վրայ, մեքենական ճկունութիւնը, մեկամաղձոտ գոյները իր երփնեքանգներուն և իր երաժշտական տոգիրը արտայայտելու յստակութիւնը իւրայայտուկ յատկանիշներ են»:

Շոփէն Լիհաստանի մէջ կ'ապրէր չըջապատուած արուեստագէտներով և գրագէտներով: Բոլորք կը ներմուծէին իր մէջ ազգայնական ոգին, նկատի ունենալով զինք

որպէս իրենց ապագայ յօյսը: Այս բոլոր նկատուածները կը փաստուին 1830 Մարտ 17ին Ալլալային Թատերասարահին մէջ Շոփէնի տուած առաջին նուագահանդէսով: Նուագահանդէսէն առաջ թերթերու մէջ հղած ծանուցումները ժողովուրդը պատրաստած էին ունկնդրելու գերազանց հանդէս մը. և իրապէս նուագահանդէսին օրը սրահը լեցուն էր հետաքրքիրներու անսովոր բազմութեամբ: Շոփէնի նուագած համահնչեակը և ինչպէս Թանթազիան այնպիսի խանդավառութիւն մը ստեղծեցին ժողովուրդին մէջ որ նուագահանդէսը հինգ օր վերջ կրկնուեցաւ:

Լեհաստանի ժողովուրդը սկսած էր Շոփէնը ճանչնալ որպէս ազգային նշանաւոր երգահան և գայնականար:

1830ի Յուլիս 8ին, Շոփէն հանդէս կու գայ իր նոր հրատարակած Փոփոխակներով (օր. 2), Իսկ Նոկտ. 11ին իր վերջին նուագահանդէսը կու տայ Վարչաւիտ մէջ՝ որ բաւական յաջող կ'անցնի բայց մամուլին կողմէ պէտք եղած գնահատութեան չ'արժանանար:

Նոյեմ. 2ին, Շոփէն գէպի Վիեննա իր ճամբուն վրայ կը հանդիպի Տրէպարն և Բրակ, և վերջապէս Նոյեմ. 22ին վերստին կը հասնի Վիեննա, ամրացնելու համար այնտեղի ժողովուրդին վրայ նախապէս ձգած իր տպաւորութիւնը, ինչպէս նաև նիւթական օժանդակութեան ակնկալութեամբ: Ան Վիեննա կը մնայ մինչև Յուլիս, նուագահանդէսներ տալով 1831ի Ապրիլ 4ին և Յունիս 11ին, որոնք սակայն նախօրոք նուագահանդէսին նման ո'չ ժողովուրդին խանդավառութեան և ո'չ ալ մամուլին գովասանքներուն կ'արժանանան: Բայց, միևնույն կողմէ, այս ութը ամիսները իր երաժշտական կեանքին մէջ փորձառութիւն մը կ'ըլլան. ան նոյնիսկ կարող կ'ըլլայ իրենց Վիեննայի ամենալուսաւ գաշնականար Թալպրիկընի հետ:

Շոփէն մտադրած էր Խալալա անցնիլ, սակայն այդտեղի քաղաքական խառնակ վիճակը արգելք կ'ըլլայ իրեն. ուստի կ'որոշէ մեկնիլ Անգլիա Իտալի և Նիդերլանդներէն: Նոյն վրայ կը հանդիպի Միւնիխ՝ ուր հանգէս կու գայ իր Ի Միւնխո համահնչեակով: Շթութկարթի մէջ կը լսէ թէ Վարչաւիտ

գրաւուած է Ռուսիոյ կողմէ: Այս լուրը զինք խորապէս կը յուզէ և յուսահատութեան կը մատնէ, պատճառ ըլլալով որ ան յօրինէ իր Սի Միւնխո Վարժարանները, օր. 10 և 12: Ետք մը կ'անցնի Փարիզ՝ ուր կը հաստատուի մինչև իր մահը:

Շոփէնի Փարիզի մէջ անցուցած սկզբնական շրջանը անորոշութեան մէջ կը ծփայ: Ան ինքզինքը անփորձ կը զգայ այնտեղի ռուսներէ շարժման մէջ և ատեն մը համեմատելով կ'աշակերտի Փարիզի երիցագոյն գաշնականար Գալպրէնըրի: 26 Փետր. 1832ին իր առաջին հանրային ելոյթը կ'ուսենայ իր ամենէն հմտալից, մասնագիտական ընդարձակ գեկոյցով, և անվերապահ գնահատանքի կ'արժանանայ Փարիզի բոլոր մեծանուն երաժշտագէտներու կողմէ: Այս ուղղութեամբ, դժուարահաճ քննադատ Ֆէթիս կը գրէ իր գործերուն մասին (Էֆ Միւնխո Համահնչեակին և Փոփոխակներուն օր. 2) ըսելով թէ Շոփէն գաշնամուրի երաժշտութեան մէջ նորութիւն մը բերաւ, իր եզական և ինքնատիպ գաղափարներով, որոնք ոչ մէկ տեղ կարող ենք գտնել:

Այս նուագահանդէսով Շոփէն Փարիզի երաժշտական կեանքին մէջ կարևոր տեղ նաւորութիւն մը կը գառնայ: Փարիզի մէջ իրեն գաղափարակից և վրան հիացող բարեկամներ կ'ունենայ, ինչպէս Լիսթ, Հիլլեր, Պէրլիոզ, Պէլլիեի և Մէլլերպէէր: Բոլոր Շոփէնի խնամակալը կ'ըլլայ և Շոփէն կը վայելէ ֆրանսացի մտաւորականներու, երաժշտագէտներու և պետական գէմքերու յարգանքը:

Փարիզի մէջ Շոփէն կը ծանօթանայ խալալայի երգահան Ջէրուպինիի՝ որ այդ ժամանակ Ֆրանսայի ամենամեծ երաժշտագէտը կը նկատուէր, և օժտուած երկատասարդին առջև լայն կը բացուին դռները անոր տան՝ ուր ինք կը հանդիպի Ռուսիի, Օպերի, Մէլլերպէէրի, Հալէվի, Հիւմբլի, Լիսթի և Գալպրէնըրի, որոնք օրուան լաւագոյն մտաւորական գաղափարքը կը համարուէին: Փարիզի գեղարուեստական միջավայրին մէջ հետզհետէ կը զօրացնէ իր թէքիքը և կը ճոխացնէ իր պաշարը՝ գեղեցիկ յայտագրերով հանդէս գալով յաճախ և Փարիզի ամենէն աչքառու գէմքերէն մէկը կը գառնայ:

1835ին ամառը Շոփէն Գարլապատ կ'անցնէր ծնողքը տեսնելու, որոնց հինգ տարիներէ ի վեր չէր տեսած։ Սեպտեմբերին, Ուստ-գինսքի ընտանիքէն հրաւէր մը ստանալով, Շոփէն կ'անցնէր Տրէգլըն։ Հոն է որ կը հանդիպէր Մէրիի՝ որ այդ ժամանակ տասներկն տարուէ էր։ Երիտասարդ երգահանը կը տպաւորուի անկէ ու կը սիրէ զայն։ Հաս-շանցած այդ սէրը կը փոխադարձուի։ Մէրի ընտանիքը օրեւէ ձեռով օրգելք չի հան-դիսանար իրենց սիրոյ կեանքին, սակայն ձմրան Շոփէն ծախօրէն կը հիւանդանայ և Վարչաւիւղէն թիւթիւր կը գրեն ըսելով թէ մեռած է։ Այս տարածայնութիւնները և Շոփէնի առողջութեան հետզհետէ վատթա-րանալը արգելք կ'ըլլան գոյգին միացման։

1837ին Անգլիա կ'անցնէր և տասներորս օր հոն կը մնայ առանց հանրային ելոյթ մը ունենալու։ Փարիզ վերադարձին կը հան-դիպէ Ֆրանսացի վիպասանուհի Ճօրճ Սանտի (Մօրա Տիւ Տէվան) և իրենց միջև սերտ յարաբերութիւն մը կը մշակուի՝ որ Շոփէնի կեանքին մէջ նոր էջ մը կը բանայ։ Սանտ կ'ազատէ Շոփէնի կեանքը, ձմրան օրերուն խնամելով զինք Մաճորքա կղզիին մէջ և հսկելով իր վրայ՝ մինչ հիւժախտը բոյն գրած էր իր մէջ և օր ըստ օրէ աւելի կը սաստկանար։ Սանտի և Շոփէնի մշակած այս բարեկամութիւնը աշխարհի տուած է սիրային գլուխ գործօց նամակներ։

1848ին, երկրորդ անգամ ըլլալով, Շոփէն կ'անցնէր Անգլիա ուր կ'ունենայ մի քանի ելոյթներ՝ որոնք պէտք եղած գնա-հատանքին հրաժարելու չեն դառնար։ Առանձ-նութիւնը, հիւանդութիւնը և Անգլիոյ մշու-շապատ մթնոլորտը զինքը ետ կ'ուղղեն դէպի Ֆրանսա՝ ուր տառապալից հիւանդու-թենէ մը ետք կը մեռնի 17 Հոկտ. 1849ին։ Մարմինը կը փոխադրուի Փէռ Լաշէզ գե-րեզմանատունը և հոն կ'ամփոփուի։ Եւ-ղարկաւորութեան արարողութեան ընթաց-քին, գործիքային նուագախումբի մը կողմէ կը նուագուի Շոփէնի դաշնակամ Մահա-քայլերգը։ Շոփէնի կանխահաս մահը կը խզէ իր այդքան բեղուն գործունէութեան ընթացքը։

Շոփէնի ընտանիքը Ֆրանսական ծագում ունէր, բայց հակառակ ասոր՝ ան եղած է ամենամեծ ազգային մեկնիչը Հին Եգիպտոսի

նական երաժշտութեան։ Շոփէն ըսած է. «Ճշմարտ արուեստը հայրենիքի մը հոգիէն կը բխի. հայրենիքի մը հոգին անոր ժողովուրդն է, և ժողովուրդի հոգիէն ներս թաքնուած է հայրենիքին հանճարը և գործօն ոյժը»։

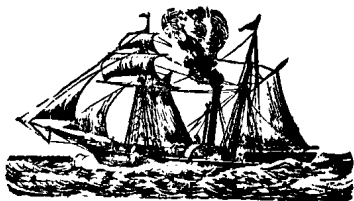
Աչքէ անցնելով Շոփէնի յօրինած երա-ժշտական կտորներու ցանկը, որ լեցուն է մազուրքաներով, փոյնէյլներով, վալ-սերով և ուրիշ ազգային պարերգներով, մէկը հազու կրնայ ենթադրել թէ ասոնց մէջ ամենէն մեղամաղձոտ բնութեան տէր անձ մը յայտնաբերած է ինքզինքը։

Այս երաժշտական յարակարծիքը կը լուծուի Շոփէնի ազգայնական տիպարով. ազգայնականութիւն մը՝ որուն համար ըս-ուած է թէ իր պարերը սաստկացած տըխ-րութիւններ են։ Բայց հակառակ իր յօրի-նումներուն մէջ գտնուող այս բացայայտ տիպարին, անոր երաժշտութիւնը մեծա-պէս արտայայտիչ է անձնական զգացում-ներով և տառապանքով՝ որոնք հազուա-գլուս են արուեստի տարեգրութեան մէջ։

Շոփէն համառաւոր դաշնակահար դառ-նալու փառասիրութիւնը չէ հետապնդած բնաւ։ Ան յօրինած է ինքնաստեղծ երա-ժշտական կտորներ, գրիթէ բացարձակա-պէս դաշնամուրի համար։ Շոփէն երաժշ-տութեան ամենէն հմուտ և մեծարժէք դէմքերէն մին է։ Ան մէկն է անոնցմէ ո-րոնք երաժշտագէտ կը ծնին։

Աւելի քան դար մը անցեր է Շոփէնի մահէն, բայց ան չէ մոռցնում և այսօր ալ գիւղ կ'ապրի երաժշտասէրներու սրտին մէջ։

ՄՈՎԱԿԱՆ ԵՐԱՄԱՍԿԱՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

“ԼԻԱԿԱՏԱՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅՈՑ ԼԵՋՈՒԻ
ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԵԱՄԲ 562 ԼԵՋՈՒՆԵՐԻ”

ՆՍՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԱՋԱՅ ԱՃԱՌԻԱՆ — ԵՐԵՒԱՆ — 1955, էջ 655

Նոյնպէս, նուաճումով միայն շահուած ազգեցութիւնը խոր և տեսական չէ, մինչդեռ մշակութայինով ապահովուած՝ ընդհակառակը։ Այսպէս, Աքսմենեան պետութիւնը, որ 200 տարի իր բուռն ցոյցի տակ պահեց Հնդկաստանէն մինչև Եգիպտոս և Կասպից ծովէն մինչև Պարսից ծոց տարածուող շրջանները, լեզուական տեսակէտէն ոչ մէկ ազգեցութիւն ունեցաւ, որովհետեւ գրականութիւն չուներ։ Իսկ ողորմելի արամեերէնը, իր ճոխ գրականութեան շնորհիւ, ազգեց մտրող Արևելքի մտաւորական կենսաբան վրայ։ Մանաւանդ երբայեւրէնը, Աստուածաշունչին միջոցաւ, համաշխարհային ազգեցութիւն գործեց։ Լեզուի պահպանման և մրցման մէջ դիմանալու համար կարևոր ազգակ մըն է նաև ազգային զգացումը։ Պիլճիքայի մէջ դէմ առ դէմ կանգնած են Փրանսերէնը և Ֆլամաներէնը։ Երկուքն ալ բնիկ տարրեր են և ոչ մէկը միասին դէմ թշնամական զգացում ունի։ Բայց քանի որ ժողովուրդը ազգային սեփականութիւն կը նկատէ Փրանսերէնը, ուստի զայն կը սիրէ և սե կը տարածուի։ Իրլանտայի տեղական լեզուն կը կուռի անգլերէնի դէմ և կը յաղթէ՝ զուտ ազգային պատճառներով։ Շահեկան է դիտել տալ որ Անառեան լեզուաբանական պատմական հարցերը չի դիտար «Մարքսիստական պատմական դիալեկտիկայի» ակնոցով։ Անառեան հղաւ ազատ մտածող լեզուաբան մը և երբեք չկաշկանդեց իր համոզումները «Մարքսիստական դիալեկտիկայի» արտալեզուաբանական սեղմումներով։

Անառեան լեզուն մը ուրիշ լեզուի վրայ կատարուած ազգեցութիւնը կը ստորաբաժնէ հետեւեալ ձևով. —

- Ա) Փոխառեալ բառեր։
- Բ) Ոճեր և դարձուածքներ։
- Գ) Բերականութիւն և շարահիւսութիւն։
- Դ) Մասնիկներ։
- Ե) Ձայներ (հնչիւններ)։

Անառեան կը հետեի աւանդական ստորաբաժանման։ Փոխառութիւններու արդի ստորաբաժանում մը չէտը պիտի դնէր աւելի լեզուական կառուցումներու փոխառութեանց վրայ։ Ձայներու կամ հնչիւններու փոխառութիւնները աւանդական լեզուաբանութեան կը պատկանին։ Արդի կառուցանողական պաշտօնաւոր լեզուաբանութիւնը պիտի պահանջէր ճշդութեամբ փոխազգեցութեանց ուսումնասիրութիւնը։ Օտար փոխառութիւններու շարքին, Անառեան ամենէն յատկանշականը կը գտնէ փոխառեալ բառերը։ Չկայ ազգ մը որ այս կամ այն լեզուն փոխառութիւններ կատարած չլլայ։ Այդ փոխառութիւններու թիւը օրէ օր կ'աճի, որքան կը բազմանան միջազգային յարաբերութիւնները։ Հայերէնը կատարած է շատ մը փոխառութիւններ եւրոպական և ասիական զանազան լեզուներէ։ Անառեան հաշուած է թուրքերէնի բառերու թիւը և ընդհանուր գումարը գտած է 29,326, որոնցմէ միայն 6812 թուրքական՝ իսկ մնացեալները մեծաւ մասամբ արաբական և պարսկական, փոքր չափով յունական՝ իսկ աւելի քիչեր Փրանսական ծագում ունին, այնպէս որ փոխառութիւններու թիւը մօտաւորապէս 4,5 անգամով կը գերազանցէ բնիկ տարրը։ Այսպէսով, թուրքերէնը իր բառարանին մէջ կը ներկայացնէ զիրար բոլորովին հակասող երեք տարրեր լեզուական դրութիւններ՝ ալթայական, հնդեւրոպական և սեմական։ Ռուսերէնը ունի գերմանական, ռոմանական, նոյնիսկ թուրքական փոխառութիւններ։ Այսպէսով խոնդուած է թուրքական, յունական, ալաոնական և իտալական փոխառութիւններով, այնպէս որ լեզուի 5150 արմատներէն 1420ը ռոմաներէն է, 1180ը՝ թուրքերէն, 840ը՝ յունարէն և 540ը՝ ալաոներէն. ուրիշն 3980 բառ փոխառութիւն և միայն 400 բառ բնիկ ալ-

պաներէն, իսկ Ճնացեալ 770 բառերն ալ անծանօթ են ծագումով: Քիւրտերէն բառերու մեծագոյն մասը օտար է, նոյնը և անգլերէնը՝ որուն բառերուն 75 առ հարիւրը ֆրանսական կամ գերմանական ծագում ունին: Քորէայերէնը ունի 58,717 բառեր՝ որոնցմէ 40,000էն աւելին, այսինքն դարձեալ 75 առ հարիւրը, չինարէն է:

Փոխառեալ բառերը կը բաժնուին երկու տեսակի՝ զբաղան և ժողովրդական: Առաջինները կը կատարուին գիրքերու միջոցաւ, սովորաբար կը ձեռն ուսումնական շրջանակներու մէջ, հազուադէպ տրէն թափանցելով ժողովրդային խաւերէն ներս: Բնականաբար, այս կարգի փոխառութիւնները կը կատարուին քաղաքակիրթ ազգերէն: Այսպէս, հին ժամանակ յունարէնը, ապա լատիներէնը, քաղաքակրթութեան միակ լեզուներն էին արեւմտեան ազգերու համար: Արեւելքի մէջ արաբերէնը և պարսկերէնը, իսկ Հեռաւոր Արեւելքի մէջ հնդկերէնը և չինարէնը մեծ ազդեցութիւն գործած են զանազան ազգերու վրայ: Մեր վրայ, քաղաքակրթութեան տեսակէտէ, մեծ ազդեցութիւն ունեցած է յունարէնը, քիչ լատի ստորերէնը: Առաջիններէն ունին ըստական գրական փոխառութիւններ, իսկ երկրորդներէն՝ աւելի քիչ: Յունարէնը այսօր ալ մեծ ազդեցութիւն ունի գիտութեան մէջ, և, ինչպէս յայտնի է, բժշկական բառերու մեծագոյն մասը կազմուած է յունարէնէ, մինչդեռ ընտելածական, գեղաբանական և բուսաբանական բառերը կազմուած են լատիներէնէ:

Փոխառութիւններու մէջ մեծ դեր կը խաղայ նաեւ կրօնքը: Թէ՛ հայերը և թէ՛ պարսիկները կը գտնուէին արաբական գերիշխանութեան տակ, բայց պարսիկները անհամեմատօրէն աւելի ազդուեցան արաբներէն քան հայերը: Հայերը իրենց գիրը, գրականութիւնը և լեզուն անաղարտ պահեցին, իսկ պարսիկները իրենց սեփական գիրը ջնջեցին, գրականութիւնը այրեցին և այլևս պարսկերէն չգրեցին, այլ արաբական այբուբենը ընդունելով, սկսան արաբերէն գրել, խօսակցութեան մէջ իւրացնելով կիսովին արաբ բառեր և արտայայտութիւններ: Հայերը արաբերէնէն փոխ առածն 702 բառ, բայց անոնց մեծագոյն

մասը ուսումնական բառեր են, առականաբար բժշկական, որոնք կը ձեռն գիրքերու մէջ: Հայը գիր, գիրք, գրիչ բառերու փոխարէն չըսաւ հարց, գրիք, գրալամ, ինչ որ պարսիկը կ'ըսէ մինչև այսօր: Պարսիկները ընդունեցին իսլամութիւնը և կրօնքի հետ նաեւ արաբերէն բառերը և գիրը:

Իսկ ժողովրդական փոխառութիւնները կը կատարուին կենդանի կերպով, բերն բերան և շատ աւելի կարեւոր են լեզուաբանական տեսակէտէն, քան նախորդները: Հնդկանրապէս, նուաճուած ազգերն են որոնք փոխառութիւններ կը կատարեն տիրող լեզուէն և փոխառութիւններու թիւը համեմատական է նուաճողներու մշակութային մակարդակին, տիրապետութեան տևողութեան և նուաճողներու հակազդեցութեան հետ: Այսպէս, հայերը պարսիկներու, հռովմէացիներու, յոյներու, արաբներու եւ թուրքերու գերիշխանութեան տակ բազմաթիւ փոխառութիւններ կատարեցին անոնց լեզուներէն, մէկէն աւելի, միւսէն նուազ: Յատկանշական է սակայն որ միայն նուաճողը չէ որ կ'ազդուի նուաճողէն: Շատ յաճախ տիրող ժողովուրդն ալ կ'ազդուի նուաճողէն: Այս ազդեցութիւնը կարծում ունի նուաճուած ժողովուրդին նուաճողին բազմաթիւ ունեցած քաղաքակրթական չափանիշէն: Հնդկները, տիրելով Հնդկաստանի բնիկներուն, անոնցմէ փոխ առին զանազան բառեր, ինչպէս Եաֆա, փիղ, փղոսկի, ևայլն: Հռովմէացիները, յոյներուն տիրելով, անոնցմէ փոխ առին շատ մը բառեր: Թուրքական պաշտօնէութեան յատկանշական բառը՝ էփենփի, փոխ առնուած է յունարէնէն: Թուրքերը փոխառութիւններ կատարած են նաեւ հայերէնէն, ինչպէս՝ փեթակ, խաչ, չափ, իւղ, ևայլն, սակայն անոնց թիւը շատ մեծ չէ համեմատութեամբ յունարէնէն փոխ առնուած բառերու: Գաւառական թուրքերէնի մէջ, հայերէն փոխառութիւններու թիւը հարիւրներու կը հասնի, ինչպէս՝ ճիւղ, առաստաղ, ալմանակ, ծնորհի, շորոքաճ, և այլն: Աստղաբանի գուսերը հայերէն պանիք բառը կը գործածեն տեղական սպիտակ պանիքը, իսկ բուսերէն սիրը՝ եւրոպական պանիքը մատնանշելու համար:

Քառեր կան, որոնք զարմանալի ճամբորդութիւն կատարած են երկրէ երկիր: Ընտանի կանկարք արաբերէն կը կոչուի ալ խարսափ: Այս բառը նիւթին հետ անցաւ նաեւ Սպանիա և այնտեղ դարձաւ սպաններէն alcachofa: Սպանիայէն գնաց իտալիա, ուր դարձաւ իտալներէն articiocco: Արիտեղէն անցաւ Ֆրանսա և դարձաւ հին ֆրանսերէն artichault, նոր ֆրանսերէն artichaut, հոլանտերէն artisjok, անգլիերէն artichoke, և ԺՁ. դարուն, Զուիցերիոյ վրայէն Գերմանիա մտնելով, հին գերմաներէն artschoke, erdschocke, նոր գերմաներէն artischocke, Նոյն բառը Միջին դարերուն Իտալիայէն Կրիկիա մտաւ և դարձաւ հայերէնով աղփոխուի:

Փոխառեալ բառերը շատ օգտակար են լեզուաբանութեան մէջ, որովհետեւ համար որ և է ձայնական օրէնքի ծագման թուականը և տառերու ժամանակակից արտասանութիւնը թէ՛ փոխառու և թէ՛ փոխառու լեզուին համար: Հայերէնի մէջ, գիտենք որ ղ հին ատեն լ նշումը ունէր, որուն պայցոյցն են օտար լեզուներէն հայերէնի և հայերէնէն օտար լեզուներու անցած բառերը և անունները: Օրինակ՝ յունարէն Αλέξανδρος > Ալեքսանդր, հայերէն սաղար > պահլաւերէն salār, ղեկ > ասորերէն leqā, ալիւս > վրացերէն ալիքի, Մուսեղ > պարսկերէն Mushli: Այս ղ ձայնը ապա ստացաւ կոկորդային արդի նշումը, բայց թէ ե՛րբ տեղի ունեցաւ այդ ձայնափոխութիւնը, յայտնի չէ: Մեզի իբրեւ ցուցանիշ պիտի ծառայէ թուրքական Buya սցուլ բառը, որ Թ. դարուն տառադարձուած է մեր մէջ բուղա ձևով: Ասկէ կարելի է նետեցնել որ ղ > ղ (γ) նշափոխութիւնը արդէն կատարուած էր Թ. դարուն:

Անճառեան աւանդական լեզուաբանութեան կը հետեւի երբ կը խօսի նշխարներու փոխառութեանց վրայ: Իսկ արդի կառուցողական պաշտօնաւար լեզուաբանութիւնը շեշտը պիտի դնէր աւելի ճշգրտութեամբ կառուցումներու փոխառութեանց վրայ, որոնք աւելի լեզուաբանական են և գրութեանական: Թէև Անճառեան քերականական փոխառութիւնները հազուապէս կը գտնէ, բայց տեսնել Uriel Weinreichի թելադրիչ Գրքը՝ Languages in Contact (լեզուները

շփման մէջ), New York, 1953, ուր կը տրուին շահեկան օրինակներ զանազան լեզուներէ տոնուած քերականական փոխառութիւններու առնչութեամբ:

Օտար ազդեցութիւններու մէկ ուրիշ նախդրուան է հրք նուաճուած ժողովուրդը կը խառնուի տիրապետողներու հետ, այնպէս որ երկուքը ամբողջութիւն մը կը կազմեն և նուաճուողները կ'իւրացնեն նուաճողներու լեզուն: Այս կարգի օրինակներ շատ են պատմութեան մէջ: Եգիպտացիները, որոնք շատ պահպանողական ժողովուրդ մըն էին, չորս հազար տարի պահելէ յետոյ իրենց լեզուն, արաբներու տիրապետութեան տակ կորսնցուցին զայն և արաբախոս դարձան: Այսպէս է նաեւ Ասորիքի, Փիւնիկիի, Միջագետքի, Ասորեստանի և Բաբելոնի ժողովուրդներու պարագան: Ֆրանսայի, Սպանիոյ և Բորթովալի բնիկ ժողովուրդները կը խօսէին տեղական դանազան լեզուներ, բայց հռովմէական տիրապետութեան տակ զանոնք կորսնցնելով լատինախոս դարձան: Ժնևուած և անհետ կորսուած են աքքատերէնը, օուսերերէնը, էլամերէնը, հյոսայերէնը, միտաներէնը, խալդերէնը, հիթիթերէնը, կապադովկերէնը, լուսերէնը, փուլգերէնը և այլն:

Երբ նուաճուածները, մոռնալով իրենց լեզուն, կ'ընդունին տիրողներու լեզուն, նորամուտ լեզուն կը կրէ որոշ ձայնական և քերականական փոփոխութիւններ և նուաճողներու լեզուն կը մնան շատ մը հետքեր՝ որոնք սեփականութիւնը կը դառնան տիրող լեզուին: Ասոնք կրնան ըլլալ բառական փոխառութիւններ, իւրայատուկ նշխարներ, արտասանութեան եղանակներ կամ ձայնատիքաններ, շարահիսական մասնաւոր ձևեր, քերականական արտայայտութիւններ, ոճեր և այլն: Լատիներէնը մտնելով Սպանիա և դառնալով այնտեղի մայրենի լեզուն, ինքն ալ կրեց որոշ փոփոխութիւններ: Օրինակ՝ հին տեղական լեզուի մնացորդը կը համարուի այն պարագան, որ լատիներէն f-ն կը դառնայ սպաններէն h. ինչպէս՝ լատիներէն filius > hijo «որդի», fabulari > hablar «խօսիլ»: արգարե հին Իպերները չուներին ֆ. այսօր պասկերէնը ֆ չունի, և Սպանիոյ բոլոր աշխարհագրական անուններուն մէջ չկայ

բնաւ Բ: Հնդկերէնը տրափտեան բնիկե-
րէն փոխ առած է զանկային կոչուած ձա-
յները՝ t, th, d, dh: Լատիններէնը դառնա-
լով Գաղղիոյ լեզուն, պահած է հին կել-
տական լեզուէն 30է աւելի բառեր, ինչ-
պէս alouette, bec, bruyère, quai, ևայլն:
Լեզուական այս երևոյթը հնթաւեթս կը
կոչուի լեզուաբանութեան մէջ: Միևնոյն
լեզուական երևոյթի տարբեր ձևաւորում-
ները զանազան լեզուներու մէջ կը բացա-
տրուին հին լեզուի առանձնայատկութիւն-
ներով, որոնք ժառանգաբար անցած են սե-
րունդներուն: Այսպէս, լատիններէնի կրած
աւելի մեծ ձևափոխութիւնը Յիւանայի և
Սպանիոյ քան թէ Իտալիոյ մէջ կը բացա-
տրուի այդ երկիրներու մէջ խօսուած նա-
խորդ լեզուներու ազդեցութեամբ: Այս-
պէս կը մեկնաբանուին նաև հնդերոպական
նախալեզուի կրած զանազան ձևափոխու-
թիւնները Եւրոպայի և Ասիոյ այն երկիր-
ներուն մէջ, ուր ան գործածուած է, իր
հետ ձուլելով տեղական զանազան նախա-
բնիկներու լեզուները: Սակայն, Աճառեան
չի լուսաբաներ բոլորովին լեզուական նոր
երևոյթներու բացատրութիւնը: Ենթաւեթսը
միայն բաւարար չէ ամբողջական լուսա-
բանութիւն մը ընծիագելու: Լեզուական նոր
երևոյթները շատ յաճախ կը բացատրուին
կառուցուածքային հաւասարակեռութիւն-
քով պահանջով: Աճառեան եղաւ հմուտ
ներկայացուցիչ մը անանդական պատմական
լեզուաբանութեան: Թէ լեզուն դրուիլն
է կամ կառուցուածք, այս բնիկուն գաղա-
փարները մուտք չգործեցին իր ըմբռնում-
ներուն մէջ:

30) Անհատական կամքը լեզուի մէջ: —
Անհատական կամքը լեզուի մը մէջ արժէք
ունի այնքան աստիճան որ հասարակութեան
ընդհանուր պահանջքին արտայայտուի է, և
յաջողութիւն կը գտնէ ցորչափ այդ պա-
հանջքը կը գոհացնէ և կ'ընդունուի ընդհա-
նուրին կողմէ: Այս պարագային անհատին
կամքը իր անկախ կամքը չէ, այլ ընդհա-
նուրին կամքն է: Բացարձակ և անկախ
անհատական կամքը արժէք չունի լեզուի
մէջ: Անհատական կամքի արդիւնք են այն
նորակերտ բառերը՝ որոնք ուսումնականնե-
րու ձեռքով յորինուած՝ ամէն լեզուի մէջ
ալ մեծ ծաւալ ստացած են: Յիւանսերէնի

32,000 բառերէն 20,000ը ուսումնական
բառեր են և անոնց թիւը օրէ օր կ'աւելնայ
գիտութիւններու զարգացման համընթաց:

Նորակերտ բառերը մեծ ծաւալ գտած
են նաև մեր մէջ, Անոնք սկիզբ առած են
յունարան զարոցով, Ե. դարու երկրորդ
կիսուն և աւելի ուշ, յոյներու իմաստասի-
րական լեզուի նմանողութեամբ զանազան
նախամասնիկներու ներմուծումով (պապ,
բաղ, գեր, գեր, վեր, ստոր, տար, տրամ,
ներ, պար, հոմ ևայլն): Նորակերտ բառե-
րու բազմացման երկրորդ շրջանն է ԺԺ.
դարը, երբ արգային ինքնագիտակցութեան
զուգահեռ, պէտքը կը զգացուի նաև հա-
յացնելու գիտական և քաղաքակրթական
զանազան բառեր: Այս կարգին կը պատ-
կանին շոգենաւ, շոգեկառք, հեծանիւ, ա-
պակեղրոնացում, երեսփոխան, սաւառնակ,
օդայու, օթաբաւ, խմբագրապետ, խմբա-
գրաւուն, զարաւանդապետ, վիմախիպ, ձուլա-
րան, ծանրաշափ բառերը ևայլն: Այս բա-
լորը անհատական կամքի արդիւնքն են:
Միջոց չունինք գիտնալու թէ ասոնցմէ իւ-
րաքանչիւրը որքա՞ն գործն է, բայց ընդհա-
նապէս գիտենք որ արեւմտահայ հեղինակ-
ներէն Ռուսինեան, Մամուրեան, Իսթիւհ-
եան, Տէմիրճիպաշեան և ուրիշներ մեծ
դեր ունին անոնց յորինման մէջ: Աճառեան
չ'անդրադառնար ուսեանքէն արեւելահայե-
րէնի մէջ կատարուած ճապաղ և կաղա-
պարտիպ ներմուծումներու մասին: Սա-
կայն լոնլեայն դէմ է անոնց երբ կ'ըսէ թէ
որեւ նորակերտ բառ պէտք է զննելու ո-
գուն հաւատարիմ լինիմ: Աճառեան կը
քննադատէ Մ. Աբեղեանը՝ որ, բառակեր-
տութեան մէջ կարգ մը գրական քայլեր
առնելով հանդերձ, սխալներ գործած է
այդ մարզին մէջ: Ապա Աճառեան կ'ընէ
ուրիշ հաստատում մը, թէ անհատական
կամքը արժէք չունի մասնիկներու, քերա-
կանութեան և շարահիւստութեան մէջ: Բայց
ներկայ արեւելահայերէնը տարբեր երևոյթ
մը կը պարզէ: Արեւելահայերէնը կ'աղծատի
այսօր նոյնիմքն քերականութեան մէջ,
ուսեանքէն կատարուած անհարկի ներմու-
ծումներով, և այդ աղծատումները կարգ
մը հայաստանեան լեզուաբաններու կողմէ
հարստացում է կը նկատուին: Աճառեան
չի բողոքեր այս երևոյթներուն դէմ:

31) Լեզուաբանութեան բաժինները: — Լեզուն ըլլալով բազմակողմանի երևոյթ մը, կարելի է գայն քննել զանազան անկիւններէ, ըստ որում Լեզուաբանութիւնը ունի իր զանազան բաժանումները: Սակայն, հարկ է գիտնալ նախ թէ ի՞նչ լեզուներ կան կամ եղած են, անոնք իրարու մէջ կը ներկայացնեն որեւէ կապ, կարելի պիտի ըլլար զանոնք խումբերու բաժնել, Այս հարցով կը զբաղի լեզուներու դասակարգումը՝ որ Լեզուաբանութեան առաջին մասն է: Անառեան լեզուներու դասակարգում ըսելով կ'ականարէ լեզուներու ծագումաբանական դասակարգման, որ արդէն ծանօթ է գիտութեան մէջ: Արդի Լեզուաբանութիւնը կը դասակարգէ լեզուները անկախօրէն իրենց ծագումաբանական խնամքիւններէն, զուտ կառուցանողական տեսանկեւում վրայ եւ որ կը կոչուի կառուցանողական դասակարգում: Յիշատակելի են այս առնչութեամբ Սափիրի, Թրուպէցքոյի եւ Պէնզինսկիի աշխատութիւնները: Անառեան Լեզուաբանութեան երկրորդ մասը կը նկատէ ծայնաբանութիւնը, որ կը քննէ լեզուի ձայները, զանոնք արտադրող գործարանները, բարաբերման եղանակը, ձայններու կրած փոփոխութիւնը բառերու կամ ժամանակի տեղոյնութեան մէջ, դարերու ընթացքին: Հոս նոյնպէս Անառեան տալիս է իր լեզուաբանութեան վարժ քեմիստիկէն է: Արդի պաշտօնաւոր կառուցանողական Լեզուաբանութիւնը ձայները չ'ուսուցանալով իբրեւ բնագիտական, բնախօսական, ուսողական ուսուցանող շօշափող նիւթ, այլ իբր զատուցող միութիւններ՝ հնչոյթներ, որոնց պաշտօնն է բառերու իմաստը փոխել: Արդի Լեզուաբանութիւնը կը զբաղի հնչութեան բանաբանութեամբ քան թէ ձայնաբանութեամբ: Անառեան հետու ձեռքած էր Սոսիւրով եւ Թրուպէցքոյով գըլխաւորուած այս մեծ շարժումին: Իսկ բառադիտութեան եւ իմաստադիտութեան կառուածն է զբաղել թէ ի՞նչպէս բառը կը ստեղծուի իբրեւ նիւթի պատկերացման միջոց, անոր կապը նշանակութեան հետ եւ այդ նշանակութեան փոփոխութիւնը ժամանակի ընթացքին: Սակայն, բառերը կը կապուին իրարու որոշ առնչութիւններով եւ այդ առնչութիւնները կ'արտայայտուին

«ՍԻՈՆ»Ի ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՓԱԽՍՏՈՍ ԲԻԻԶԱՆԴ

Պր. Մ. Մանուկեան նամակի մը մէջ կը գրէ մեզի. «Վերջերս բաւական ուշադրութեամբ, երկու անգամ, կարդացի Փ. Բիւզանդի Հայոց Պատմութիւնը բայց նորէն հետեւեալ կէտերը լուսաբանութեան պէտք ունին ինծի համար: Ապա կը յիշէ հետեւեալ չորս կէտերը որոնց իւրաքանչիւրին համառօտակի կը պատասխանենք յաջորդաբար:

«Ա. — Գրողին տարիքը (Պատմ. Լմացուցած ատեն) — Որոշ է որ Ներսէսը ձեռնադրող Փաւստոսը ինքը գրողն է: Նկատի ունենալով գրողին նկարագիրը կարելի է վստահ ըլլալ որ եթէ ինքը եղած չ'ըլլար, գովասանական ստորագրութիւնով պիտի պատուէր այն անձը որ արժանի եղած էր ձեռնադրութիւնը կատարելու: Բան մը չէ ըսած: Ուստի կը խորհիմ որ Փաւստոսի յիշատակութեան առիթով այդ վերապա-

որոշ ձեւերով, որոնք կը տարբերին լեզուէ լեզու: Այս առնչութիւններու համար ըստեղծուած ձեւերու ուսուցանողութիւնը կը կոչուի ձեւաբանութիւն, որ Լեզուաբանութեան երրորդ մասն է: Իսկ բառերու ձեւէն գուրս անոնց առնչութեան պայմանները իրարու հետ, անոնց դասաւորումը կամ կարգը՝ իբրեւ նախադասութեան անկամ, նիւթը կը կազմէ տարադիտութեան, որ Լեզուաբանութեան չորրորդ մասն է: Անառեան չի շեղիր աւանդական Լեզուաբանութեան ուղիէն: Արդի Լեզուաբանութիւնը կ'ուսուցանալով բառագիտական, իմաստագիտական, ձեւաբանական եւ շարահիւսական կառուցումներ:

Հոս կ'աւարտի Լեզուաբանական Ներածութեան նուիրուած առաջին մասը գրքին: Յաջորդիւ պիտի անդրադառնանք գրքին երկրորդ մասին, որ կը շօշափէ Լեզուներու Դասակարգութիւնը:

ԱՆՈՒՇԱՒԱՆ ՎՐԴ. ԶԴՋԱՆԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 5)

հաճախեց ինքնին հասկանալ չի ձգե՞ր ոչ որ ինքն է ձեռնադրողը: Արդ ձեռքերի Փառափառ ձեռքերը եկեղեցական ձեռնադրելն րաւական յատ, կը սփռն շաշ-Գործարարական պատերազմները որոնք երեւոյն լանդ մը երեւոյնը որ հ'ընէ՝ արդեօք կը տեսն: Կը խորհիմքն էր ձեռքերի հ'ընէ գոնէ 60)–65) արեւիկան ըսն պիտի ուզէ եթէ ոչ տեսիլ: Արդ 60 + 30 = 90 Անկէ յետոյ ա. գառաւորները գոնէ 10)–15) արեւիկան զրայ կը արեւոյն ե մենք հ'աւանդեալ գրողին արեւքը 100)–105) Գառաւորներ զերջուարեւիկան: Ինչ է 2րդ կարծիքը:

Արդ կարծիքով Փառափառ կարեկողութ արեւքը պէտք է հաշուել ժամաւորագէտ 85, այսպէս: Երեւոյն ձեռնադրութեան ժամանակ, 353ին, եթէ յետեւը տեսած էր՝ կրնար ըստիլ ձեռքերի, ուրիշ մեծ պիտի ըլլար 7. Գործուն սկիզբը: Եւ եկաւիով որ իր Գառաւորներն մէջ զերջին զէպքը: Զայտառարի բաժանուած յանդէս է պարտից միջն, տեղի ունեցած է 386ին, և համարելով թէ այդ թուականին վառանած ըլլայ, ուրիշ Գառաւորները լիցուցած տանն կ'ըլլայ 86 արեւիկան:

Ե. — Ռշտունեաց և Արծրունեաց նախարարներու սերունդները: Տիրանին տնեւիկ կու տայ, այնպէս որ իւրաքանչիւր այս նախարարութիւններէն մէկ մէկ ժամուկ միայն կ'ազատին Մամիկոնեաններու շնորհիւ: Յետոյ տակաւն, կարծես թէ կը մտնայ այս իրողութեան յիշատակութիւնը և Մենեղիակ Ռշտունի մը մէջտեղ կը հանէ և տեսիլ զերջ հոգեւոր Մերուսան Արծրունին: Ինչ կ'ընէք այս մասին:

Ռշտունեաց և Արծրունեաց տանիքներն իրողաւ տնեւիկով՝ հաւանաբար պէտք չէ տեսնել տառաջիւղէն: Յիշեալ տանիքներէն պատահաբար ազատուած տնեւի կրնային գտնուիլ և ժամանակ մը ետքը դարձեալ կրողարակ ելլել:

Ե. — Զայր Մարդակաւ մը Գապին ըսպաննել կու տայ և ժամանակ մը յետոյ նոյն որակովով մէկ նոյն պաշտօնին վրայ կը դնէ և մարդ կը ստիպուի կասկածիլ թէ արդեօք մոռցաւ որ ոպաննուած էր, թէ ոչ այս ուրիշ մէկն է:

Զայր Մարդակաւ տրտաւոր կը արուէր այն պաշտօնեային որ արքայական կանա-

նային վերահսկելն էր, հետեւաբար մէկուն մահէն ետք արդէ մը կը յաջորդէր: Արդն գրքին յատուկ տնեւիկներու ցանկին մէջ ու յաղեակի գրուած է Եւայր մարդակաւը:

Ե. — Վասակին, Մաշիկին, Մանուէլին հարիւր հազարներով և միլիոններով պարտիկ զօրք կուտրել կու տայ, և տակաւն բանակները, մէկը միւսէն տեսիլ բաղմաթիւ, մէջտեղ կ'ըլլին տանիք պէտ: Ըսենք թէ Մանուէլին վերադարձող հաւաքածները, կամ տնեւի մէկ մասը, Թարգմանիկն կ'ազմ տեսնուած ըլլան. ինչպէս կ'ըսեն, ինչորը նորէն լուծուած չի թուիլ ինքի, որովհետեւ վասակն ու Մաշիկը որդէն Գործիկ ձգած պիտի չըլլային Մանուէլին:

Գործիկ բանակներուն այդ տառաջիւղական կուտրածները պէտք է տեսնել իրեն ժողովրդական զրոյցներու արձագանքներ պարզապէս, և չնկատել զանեւք տայ պատմութեան մը հաստատուն տեսեալներ:

Վերադարձող հարցումներուն իրեն յաւելուած մեր կողմէն կը կցենք նաեւ հետեւեալ նկատարութիւնները Փառափառ Գառաւորներ զերջուարեւիկան մասին:

Փառափառ Ռիզանդի Վեցորդ Դարութեան Խոտարանութեան ԺՁ. դուրսէն ետքը կը կարդացուի: Եւստորաւ տնեւիկ պատմութեանց յազադ իմ տեղեկութեան, որք միանգամ զմտեւանաւ ընթերցողք, տեսնէք տան՝ համարական թուք:

Փառափառ ծանօթ ձեռագիրներէն ու մէկուն մէջ ցարդ չեն գտնուած՝ խոտարանուած այդ տառը տուն տեղեկութիւնները: Ինչ եղած են տանք:

Այս հարցումին ի պատասխան Ս. Մալխոսեանց ունի երեք ենթադրութիւններ:

1. — Կամ հեղինակը մոռացել է իրադարձել իւր խոտարանը,

2. — Կամ չի կամեցել իրադարձել,

3. — Կամ օրինակները դուրս են ձգել, իրեն գրչի յիշատակարան, որ պատմութեան հետ կապ չունի. — Հմմտ. Զանգ. Ամս., 1896, էջ 37:

Ասոր շատ նման պատասխան մը ունի Խ. Մ. Գարագաշեան, ըստ որուն,

1. — Կամ արուած չէ բնաւ այնպիսի տեղեկութիւն,

2. — Եւ կամ յետոյ ի բաց թողուած

է օրինակողներէն: — Հմմտ. Հանդ. Ամս., 1896, էջ 202:

Պէտք է ըսենք անմիջապէս թէ վերոգրեալ ենթադրութեանց ամէնքն ալ սխալ են: Պատմութեան հեղինակին վերաբերող այդ տասը տուն տեղեկութիւնները կը պակսին, որովհետեւ գիրքին վերջէն թուղթ ինկած է վաղուց:

Այս իրողութիւնը մեր կարծիքով շատ պարզ կերպով կը տեսնուի ԺԶ. գլուխի վերջն իսկ, քանի որ այդ գլուխին վերջին բառը մնացած է կիսատ:

Մեզի ծանօթ ձեռագիրը և ապաքիր ութ օրինակները ունին հինգ տարբեր վերջաւորութիւններ, այսպէս.

1. — չինեալ զիւր եղբ. — Ձեռ. Ս. Թ. Բ. 330 և 436:

2. — եղբայր. — Ձեռ. Ս. Թ. Բ. 303:

3. — եղբայր. — Տպ. Վնենտիկ, 1914, և Ձեռ. Ս. Թ. Բ. 307, ուր արց վանկը աւելցուած է նոր գրիչով:

4. — եղբայրանոց. — Տպ. Պետեր-բուրգ, 1883, և Ձեռ. Ս. Թ. Բ. 341, ուր անոց վանկերը եղբայրին վրայ աւելցուած են նորագոյն գրչէ:

5. — եղբայրանոց: Եւ Բի. Այ. փառք յաւիտեանս ամէն. և եղիցի եղիցի. — Ձեռ. Ս. Թ. Բ. 1553, նոտագիր, ԹԿ. 1649: Փայման փառաբանութիւնը ապահովարար կը պատկանի գրչին՝ Դաւիթ Աբեղայի:

Թիբեւ խորհին ոմանք թէ այս վերջին ձեռագիրը պահած է հաւանաբար՝ խնդրոյ առարկայ բառին նախնական հարազատ ձեւը, եղբայրանոցն, որմէ հետզհետէ մաշելով մնացած է եղբայր և եղբ: Պահ մը եթէ ընդունինք իսկ այս տեսակէտը, առով չենք կարծեր թէ ունեցած կ'ըլլանք համոզիչ վերջաւորութիւն մը, որ ծառայէ իբրեւ փակում փաւստօթի Պատմագրքին: Հետեւաբար փաւստօթի Պատմութեան մեզի հասած վերջին գլխուն վերջին բառին կամ հատուածին թերի մնացած ըլլալը՝ կը հաստատէ թէ գիրքին վերջէն թերթ ինկած է, և այդ պատճառով չունինք հեղինակին կողմէ իր մասին խոստացուած շահեկան և թանկագին տասը տուն տեղեկութիւնները:

ՆՈՐԱՅՐ ԵՊՍ.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՎԱՆՔԵՐ

Ս. ԹԱԴԵՈՍԻ ՎԱՆՔ

Ս. Թադէոսի վանքը կը գտնուի հին Արտազ կամ արդի Մակո գաւառին մէջ, Աւարայրի դաշտին հիւսիս արեւմտեան կողմը: Ունի երկու տաճարներ, որոնցմէ մին, հնագոյնը, կառուցուած յանուն Հայաստանի առաջին լուսաւորիչ Ս. Թադէոսի, կը պարունակէ առաքեալին գերեզմանը: Կան բաւական թիւով միաբանական կացարաններ: Վանքը ըրջապատուած է բրգաւոր պարիսպներով. — Ոսկեան, Վառպուրականի վանքերը, Բ., էջ 457:

Ս. Թադէոսի վանքը չէ կրցած նշանաւոր հանդիսանալ մշակութային մարզի մէջ: Առաջնորդներէն յիշատակելի են հետեւեալները:

1. — Յովսէփ Վրդ. Արագեցի, աշակերտ Վանական Վարդապետի. 1247ին կը վերանորոգէ վանքը և կը ժողվէ բազմաթիւ կրօնաւորներ. — Կիրակոս, էջ 174-5, 185-6:

2. — Տիրացու Եպիսկոպոս, 1282-94: Թշնամի զօրքեր 1294ին կը խոշտանգեն զինքը, և վանքը կը կողոպտեն ու կ'աւերեն. — Արարատ, 1911, էջ 224: Ոսկեան, Բ., էջ 470:

3. — Զաւարիտ Եպիսկոպոս, 1315-37, որդի Պարոն Մանուէլի: Շինարար և ուսումնասէր առաջնորդ մը: Վանքը 1319ին կը կործանի երկրաշարժէ և կը մեռնին 75 հոգի: Զաւարիտ կը վերանորոգէ տաճարեայ աշխատանքով: Շինել կու տայ Կասնուտի լրմուղը՝ վանքին շուրջ հայթաթեալ լու համար. — Սամուէլ Անեցի, էջ 157: Յովհ. Եպս. Շահաթունեանց, Ստորա-գրութիւն, Բ., էջ 350: Ոսկեան, Բ., էջ 473, 482-3:

Իր օրով կը սկսի գրչագրական շարժում մըն ալ բայց տեւական չի զառնար: Մանօթ են երկու գրիչներ միայն.

Ա. — Բիստակէս Գրիչ, 1315-30, որդի Խոսեանի և Գրամիկի, օրինակած է:

1. — Կեկեմուրիւն Սաղմոսաց, Ն. Համբ-
րոնացւոյ, 1315/ին, յոյժ մեծագիր և գե-
ղեցեղագիր, ի յիշատակ Վարդան Քանանայի-
— Մ. Արք. Սթատեանց, Գեղարքունի,
էջ 405: Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԴ. Դարի,
էջ 114:

2. — Աւեստաւն, 1330/ին, գործադրած
է Յովսէփ, Մարգարէ Քանանային համար.
— Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 227:

Բ. — Մանուէլ Գրիչ, 1337/ին օրինակած
է մէկ Կեկեմուրիւն Հռոմեական եկեղեցւոյ,
Իսրայէլ կուսակցոն բարոնիին համար. —
Ոսկեան, Բ., էջ 474-5:

4. — Կեստուպ Վարդապետ, որ ընդհան-
րական Հայրապետ կ'ընտրուի 1359/ին: Սա
Ս. Թագէի Վանքին մէջ լսարան մը հաս-
տատմած էր ուր կը գլխաւորէր աշակերտներ
լսելու իր կրօնական դաստիարակութիւնները.
— Զարբանէկեան, Պատմ. Հայ Դպրու-
թեան, Բ., 1905, էջ 150:

5. — Պօղոս Եպիսկոպոս, որ 1397/ին
քահանայ ձեռնադրած է Կիրակոս Վիրա-
պեցիին, ապա Կաթողիկոս էլմխածնի. —
Բ. Մեծօփեցի, Յիշատակարան, էջ 54:

6. — Գրիգոր Եպս. Մակուեցի, 1425-41:
Հաւանաբար Մակուեցի Գր. Եպիսկոպոսին
հետ նոյն անձն է այն գրիչ Գրիգոր Վար-
դապետը, որ 1425-8/ին զառ ոտս սուրբ
առաքելոյն Թադէոսի տաւրտած է ժողո-
վածու մը: Այդ հիման վրայ շահակեցիինք
վերոգրեալ թուակաւը. — Զեռ. Ս. Յ. Բ.
1582: Հմմտ. Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԵ. Դարի,
Ա., էջ 353 և 519: Նոտարք, էջ 122:

7. — Զաւարիա Եպիսկոպոս, 1574.
ինքը և միաբանակիցները կը վերաշինեն
վանքը. — Թօփեան, Յուցակ Զեռ. Ս.
Վարդապետի, Բ., էջ 13 (1):

8. — Մկրտիչ Եպս. Մակուեցի, 1650-
64: Ինքը և իր միաբանները, 1650-53,
կը վերաշինեն Վանքը և տաճարը, որուն
արեւելեան և հիւսիսային որմերուն կէսը
միայն մնացած էր. — Դաւրիժեցի, 1896,
Դ. Ի. 2., էջ 349: Շահաթունեանց, Ստո-
րագրութիւն, Բ., էջ 351:

9. — Իսահակ Եպս. Մակուեցի, Արղար,
1664-94, որդի Սահակ Քահանայի, աշա-
կերտ Զուլայեցի Յակոբ Կաթողիկոսի: Շի-
նարար առաջնորդ մը կը հանդիսանայ. կը

նորոգէ Վանքին պարիսպը և խուցերը, և
Զաւարիա Եպիսկոպոսի հրեք ու կէս դար
առաջ շինել տուած ջրմուղը (1677): Օղ-
նական ունենալով իր աշակերտը՝ Կաթաթի
Սարգիս Վարդապետը, կը նորոգէ նաև
տաճարը (1684). — Ոսկեան, Բ., էջ 481-8:

10. — Սարգիս Վրդ. Կաթաթեցի, 1694-
1704. — Թօփեան, Յուցակ Զեռ. Ս. Վար-
դապետի, Բ., էջ 14 (7): Ոսկեան, Բ., էջ
489:

11. — Յովնաննէս Վրդ. Քաւեցի, 1728.
— Ոսկեան, Բ., էջ 491:

12. — Զաւարիա Վրդ. Ղափանեցի, 1734-
43. — Ոսկեան, Բ., էջ 461:

13. — Մինաս Արեւաթիսկոպոս, 1749-
53. — Թօփեան, Յուցակ Զեռ. Ս. Վար-
դապետի, Բ., էջ 3, 14: Ոսկեան, Բ., էջ
461, 490:

14. — Յայի Վարդապետ, 1765-79. —
Թօփեան, Յուցակ, Բ., էջ 15 (15): Ոսկե-
ան, Բ., էջ 490, 491:

15. — Իսահակ Եպս. Փառակեցի, 1782-
87. — Ոսկեան, Բ., էջ 490, 493-5:

16. — Գեորգ Վարդապետ, իր յաջոր-
դութեան ժամանակ, 1793/ին, կը շինուի
սեղանի քանդակազարդ գեղեցիկ խաչկալը.
— Ոսկեան, Բ., էջ 459:

17. — Սիմէոն Արք. Էլմխածնեցի, 1806-
1816, որդի Մուրատի և Գայիանէի: Իր
հոգածութեամբ կատարուած է նոր տաճարի
հիմնարկութիւնը. — Թօփեան, Յուցակ,
Բ., էջ 15 (18, 19), էջ 16 (24): Ոսկեան,
Բ., էջ 459-460, 463, 490: Բնաշխարհիկ
Բառարան, Բ. Հատոր, էջ 2:

18. — Բարսեղ Արեւաթիսկոպոս, 1826-
8. — Թօփեան, Յուցակ, Բ., էջ 15 (20),
16 (25): Ոսկեան, Բ., էջ 490:

ԺԹ. գարու վերջը Ս. Թադէոս Առաք-
եալի Վանքին մէջ կային 58 գրչագիրներ,
ըստ Խաչիկ Վրդ. Դադեանի, որոնք 1911/ին
կը փոխադրուին Էլմխածնին և կը յանձնուին
Մատենադարանապետ Տ. Մեսրոպ Եպիս-
կոպոսին. — Թօփեան, Յուցակ, Մասն Բ.,
էջ 53-55: Արարատ, 1911, էջ 617:

ԲԱՐՁՐԱՀԱՅԵԱՑ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆՔ

ՊԱՍՏՄԱԿԱՆ. — Բարձրահայեաց Ս. Աստուածածին Վանքը շինուած էր սպառաժէ ահագին բարձրութեան մը վրայ որ կը կոչուէր Արկնոյ բերդ. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 173:

Այդ Վանքին մէջ կը նստէր Արդնի վաճակին տառաջնորդը, որ միանոյն ժամանակ կը վարէր Վանահայրի պաշտօն. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 179:

Վանքին պատմութիւնը կը սկսի ԺԵ. դարուն. մեզի հասած են տառաջնորդներէն ոմանց անունները զոր կը ներկայացնենք առորեւ համառօտ ծանօթութիւններով:

1. — Մկրտիչ Եսայ. Նալաւ, 1430-1414, եղած է Վանքին հիմնադիրը կամ վերաշինողը: Մկրտիչ Եսայիսկպոս, որդի Առաքել քահանայի և Հովսէս խաթունի, իր դարուն երեսիլ անձնաւորութիւններէն մինն էր. Ան ոչ միայն նշանաւոր եկեղեցական մըն էր, այլ նաև անուանի բանաստեղծ և նկարիչ. — Հայագատում, էջ 572: Աղագատում, յօդ. 1427:

2. — Յովնանէս Եսայիկպոս, 1445-9. — Սիւրմէհան, Յուցակ Ձեռ. Երուսաղէմի, Ա., էջ 133: Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա., էջ 590, 630:

3. — Ղազար Եսայիկպոս, 1612. — Հանգ. Ամս., 1956, էջ 438 (20):

4. — Ղուկաս Արքեպիսկոպոս, 1633, կը ստանայ մէկ Աստուածաշունչ, օրինակուած Տիգրանակերտ, ուր հաստատուած էր «գլխոց յարհատ գրչութեան». — Թ. Աղբար, Բ., էջ 396-7:

5. — Եղիազար Վրդ. Հռովկլոյեցի, 1647-54, աշակերտ Ջնքուչցի Յովնանէս Վարդպետի (+ 1643), Վանքը կը նորոգէ, և կը ճոխացնէ գիրքերով և եկեղեցական սպասներով: Իր աշակերտներէն գլխաւորներն են Նահապետ Կիզ. Եղիսացի (+ 1705) և Սուքիաս Վրդ. Բուրսալեցի (+ 1709). — Թ. Աղբար, Բ., էջ 400-406:

6. — Յովնան Վրդ. Արդնի, 1655-84, աշակերտ Փիլիպպոս Կաթողիկոսի, «այր փարթամ իմաստութեամբ, և հանճարեղ

բանիւ»: Սա նախ քան Արդնի առաջնորդը լլալը Փիլիպպոս Կաթողիկոսի կողմէ պատուիրակ կը զրկուի (1653 Նոյմ. 5) Լեհաստան և ժողովուրդն ու նիկոյը կը հաշտեցնէ. — Դաւրիթեցի, Պատմութիւն, Վաղարշապատ, 1896, էջ 388-9: Թ. Աղբար, Բ., էջ 409:

7. — Իսահակ Վարդապետ, 1694-1706, աշակերտ «տիեզերահամբաւ բարունապետին» Յովնանէս Արդնցոյ: Պօղոս քահանայ, որ Մեկնութեանց ժողովածոյ մը գրած է, 1704-6 ին, Բարձրահայեաց մեծատանի վերադարձող և Միջագետքի Արքեպիսկոպոս Իսահակ աստուածաբան վարդապետին համար, կը գովէ զինքը իրրեւ «կարի գրասէր և ընթերցասէր» քաջ հովուապետ մը: Ան միաժամանակ էր «գործակալ և մատակարար հաւատարիմ, և ինքնամօռ և արդիւնաբեր նուիրակ երկուց զխաւոր Աթոռոցն, այսինքն Սրբոյ Երուսաղէմի և Արքայ էջմիածնի». — Յուցակ Ձեռ. Երուսաղէմի, Բ., 1953, էջ 199-200: Աղաւունի, Միաբանք, էջ 436 և 445: Conybeare, A Catalogue of the Arm. Manuscripts in the Brit. Museum, p. 111:

8. — Միսնա Վարդապետ, 1731?, խիստ սովի ժամանակ կը կրակիէ աղքատները. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 381:

9. — Կարապետ Վրդ. Անճեման, Սասնեցի, 1757-86. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 174-5:

10. — Սահակ Բաբունի, առաջնորդ Արդնի և Համթայ, 1794-1821. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 176-7:

11. — Յովնանէս Վարդապետ, 1879, այս ժամանակ Վանքի մատենադարանը ունէր 147 կտոր ձեռագիրներ. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 178, և 383-410:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Արդնի Բարձրահայեաց Ս. Աստուածածին Վանքին մշակութային գործունէութեան և գործիչներուն մասին ունիւք հետեւել ծանօթութիւնները:

Ա. — Յովնանէս Սարկաւազ, 1434 ին կ'օրինակէ մէկ Ամսոց, Ալէքսիանոս քահանայի հրամանով. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 413:

Բ. — Աւետիս Արեղայ, 1444 ին կ'օրինակէ մէկ Աւետարան. — Դաւրիթեցի, էջ 419: Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա., էջ 575-6:

Գ. — Գրիգոր Կրօնաւոր, 1445 ին Կօ-
րինակէ մէկ Սալմոս, Ստեփանոս Արեղայի
խնդրանքով. — Քաջիկեան, Յիշտ. ԺԵ.
Դարի, Ա., էջ 590:

Դ. — Բաղդասար Արեղայ, 1606 ին Կօ-
րինակէ մէկ Մեկնութիւն Մատթեոսի, Գրի-
գոր Տաթևացոյ. — Կար., Յուլյակ, Թ. 1268:
Ե. — Եղիազար Գրիչ, 1634—53.

1. — Յիսուս Ուղի, Կ'օրինակէ 1634 ին,
մագաղաթի վրայ, բոլորգիր, «ունի գերիս
գեղեցկանկար պատկերս». — Մ. Արք.
Սմբատեանց, Կիւարքունի, Վաղարշա-
պատ, 1895, էջ 408:

2. — Յայսմաուրբ, սրբադրած է 1653 ին,
հրամանաւ Հոռմկլայիցի Եղիազար Վար-
դապետի. Յայսմաուրբը գրուած է Կ. Պո-
լիս, Յովհաննէս գրչի ձեռքով. — Թ. Աղ-
բար, Բ., էջ 405:

Ջ. — Բաղդասար Արեղայ, 1722 ին Գ-
րինակած է մէկ Դիւք շարքմանց Գր. Տա-
թևացոյ. — Կար., Յուլյակ, Թ. 820:

ԽԻԶԱՆԻ Ս. ԽԱԶ ՎԱՆԲ

Սիւզանի Ս. խաւ Վանքը գրեթէ ասու-
պային կեանք մը ունեցած է իբրև հոգեւոր
և մտաւորական հաստատութիւն և պահ մը
միայն փալլած է ԺԴ. դարու վերջերը և
ԺԵ. դարու սկիզբները: Կարճատեւ այդ
չրջանին նշանաւոր հանդիսացած են հրկու
առաջնորդներ, Յովհաննէս Վարդապետ,
1388 թ.—1393 թ. (Փրկողալէմեան, Նօտարք,
էջ 17, 42—3: Քաջիկեան, Յիշտ. ԺԵ. Դարի,
էջ 573), և Մկրտիչ Կրօնաւոր, 1401 թ.—1414 թ.
(Նօտարք, էջ 43: Քաջիկեան, Յիշտ. ԺԵ. Դարի,
Ա., էջ 153, 168: Հ. Հ. Ոսկեան, Վասպուրականի Վանքերը,
Գ., էջ 857):

Այդ օրերուն Վանքը ունեցած է բազմ-
ամթիւ միաբաններ, որոնցմէ իբրև գրչի
մշակներ յիշատակելի հանդիսացած են հե-
տեակները:

Ա. — Ներսէս Գրիչ, 1384 ին օրինակած
է մէկ Ժողովածու. — Քաջիկեան, Յիշտ.
ԺԴ. Դարի, էջ 551:

Բ. — Սէթ Սարկաւազ (Արեղայ), շուրջ

1388 ին օրինակած է մէկ Յալապս Կուսու-
քեան, Գրիգոր Նիւսացոյ, Յովհաննէս և
Կիրակոս Բարուհայեանց հրամանով. —
Քաջիկեան, Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 574:

Աւետարան մը կազմած է, 1404 ին, Տի-
կին Հնազանդի պատուէրով. — Փրկողալէմ.
եան, Նօտարք, էջ 20:

Գ. — Յովհաննէս Վարդապետ, Հոռ-
տոր, նշ. Գրիչ, 1388—1414, որդի Ալէքսան-
Քահանայի, եղբայր Յակոբ և Պետրոս կու-
սակոն քահանաներու, աշակերտ Յովհան-
նէս և Կիրակոս Բարուհիներու: Օրինակած է:

1. — Մեկնութիւն Առակաց, Ներսէս
Համբարձումցոյ, 1388 ին. — Քաջիկեան,
Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 573:

2. — Մաեսոց, 1401 ին, Մովսէս Գրիգոր
Եպիսկոպոսի համար. — Ոսկեան, Վա-
սպուրականի Վանքերը, Գ., էջ 857: Քա-
ջիկեան, Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա., էջ 17:

3. — Ճաւոց, 1401 ին. — Քաջիկեան,
Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա., էջ 18:

4. — Ալաքանգեղոս, 1402 ին. — Նօ-
տարք, էջ 17:

5. — Քաւոզկիւք Գր. Տաթևացոյ,
Ստեփանոս Եպիսկոպոսի հետ, 1413—14 ին.
— Ոսկեան, Գ., էջ 846—7: Քաջիկեան,
Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա., էջ 168—9:

Գ. — Մեքիսեղեկ Գրիչ, 1404 ին, ըն-
տիր բոլորգրով օրինակած է մէկ Քաւոզկիւք
Գր. Տաթևացոյ. — Կար., Յուլյակ Ձեռ.
էջ միածնի, Թ. 2071:

Ե. — Ներսէս Երէց, 1414 ին ծաղկած է
Ստեփանոս Եպիսկոպոսի և Յովհաննէս
Վարդապետի օրինակած Տաթևացոյ Քա-
ւոզկիւքը. — Քաջիկեան, Յիշտ. ԺԵ. Դարի,
Ա., էջ 169:

Ջ. — Յովհաննէս Կրօնաւոր, 1408—16,
որդի [Ամիրի?]. և Մամխաթունի, աշա-
կերտ և հոգեւոր որդի Բարսի. 1416 ին,
Հիւզանի Ս. խաւ Վանքին մէջ, օրինակած է
մէկ Քաւոզկիւք Գրիգոր [Տաթևացի]. —
Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 2179: Հմտ. Քաջիկեան,
Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա., էջ 189:

Ն. Եղմ. Մովսէս

Ս. ՅԱԿՈԲԻ 'ՆԵՐՍԷՆՆԵ'

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Գշ. 1 Մարտ - Ուր. 4 Մարտ. - Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ իրենց անդրանիկ Ս. Գատարազները մատուցին յաջորդաբար Միաբանութեան նորընծայ Հայրերէն Հոգշ. Տ. Եղնիկ Արղ. Զաւարեան, Հոգշ. Տ. Ժիբաբ Արղ. Թաշնեան, Հոգշ. Տ. Փառէն Արղ. Աւետիքեան և Հոգշ. Տ. Վրթանէս Արղ. Գալայեան:

● Ուր. 4 Մարտ. - Ս. Թեոդորոսի տունին նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայրամբանքի համանուն եկեղեցւոյ մէջ (Ձեռագրաց Մատենադարան Ս. Աթոռոյ): Հանդիսացան էր Գերշ. Տ. Սուրբ Արքեպ. Քեմանեան:

● Շր. 5 Մարտ. - Ս. Թեոդորոսի գորպային: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ և Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Ս. Թեոդորոս եկեղեցւոյ մէջ: Գատարազին էր նորընծաներու վարժին ու ուսուցիչը՝ Հոգշ. Տ. Լեւոն Արղ. Արշիւան: Ըստ սովորութեան, նորընծայք կը սպասարկէին Ս. Խորհուրդին:

— Կէսօրէ վերջ, վաղուան Արտաքսման Կիրակիի առթիւ, Գերշ. Տ. Սուրբ Արքեպ. Քեմանեանը իրենց ժամերգութիւնը Վերադարձուիւնք Ս. Գատարազին Տաճար՝ ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւն և նախատեսակ՝ մեր վերնամատարնի մէջ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրսկան էր Հոգշ. Տ. Հայկաթի Արղ.:

● Կիր. 6 Մարտ. — Արտաքսման: Գիրքային և առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան և Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գարութիւն, մեր վերնամատարնի մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Դաւիթ Արղ.: Ապա կատարուեցաւ երգարար մեծահնչեւ թափօր Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին և Գատանատեղւոյն շուրջ՝ նախագահութեամբ Գերշ. Տ. Սուրբ Արքեպ. Քեմանեանի:

● Շր. 10 Մարտ. — Իրիկուան և Հովհաննիս Զարդեց Գերշ. Տ. Սուրբ Արքեպ. Քեմանեանի ղեկավարութեամբ որ Մեծ Կոհոյց այս օրերուն մանաւանդ զրահուն ջրիտունէական երեք մեծ առաջնորդութիւններով — Հաւատքով, Յայտով և Ուրով:

● Շր. 12 Մարտ. — Ս. Կիրիլի Երուսաղիմայ հայրապետի տունին առթիւ, Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատուն մէջ: Ս. Կիրիլի սեղանին վրայ ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կիրիլ Արղ. Գարեգեան: Ապա կատարուեցաւ հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտոն՝ Մայր Տաճարի գաւիթը՝ Երանաշէնը Տ. Կիրիլ Գատարաբի շիրմին վրայ, անոր անուն տունին առթիւ:

● Կիր. 13 Մարտ. — Անուապիկ: Ըստ սովորութեան, Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գեղամ

Արղ. Զաքարեան, Գարդեց Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղշանեան, ընթարեւ ունենալով օրուան ձաշու Աւետարանէն շաշու, մեղայ յերկինս և առաջի Քոչ և յայտնելով թէ բարեգործ Ռատուած կը ներէ մեզի երբ մենք քաջութիւնը ունենանք մեղով ըսելու: Ըսաւ թէ փորձութիւնները յաճախ, ինչպէս Անապիկին՝ նոյնպէս ալ մեր կեանքին մէջ. ապա յաւարութեան և զղջումի հրաւերներն են: Երանք՝ անոնց՝ որոնք պատարաստ են ընդ սուղելու այդ հրաւերին:

● Եշ. 17 Մարտ. — Իրիկուան շաշուց Գերշ. Տ. Երուսաղ Եպ. Գողարեան, ձեկամ երկիւղածաց իւրոց առէ Տէրք ընթար. նով: Յայց տուաւ թէ Դաւիթ ժամերգութիւն այս յայտարարութիւնը կը հաստատուէր իր օրդին՝ Սողոմոն իմաստունի ան նշանաւոր խօսքով: Վկիլըն իմաստունութեան՝ երկիւղ Տեսանք: Ուստի ով որ Աստուծոյ վախը կը հանչնայ՝ իմաստուն է, և ով որ իմաստուն է՝ խաւ քանիք չի կամենար մըլ ուղի է, և Աստուած կը կատարէ զանոնք. իսկ, հակահակ կողմէն, եթէ Աստուած չի կատարէր մեր կամքը, այդ ըսել է թէ մենք չունինք Աստուծոյ երկիւղովը պայմանաւոր հիմա. բիտ իմաստութիւնը և անկէ բխող ուղիղ փափաքները:

● Կիր. 20 Մարտ. — Տեսնեմք: Փակեալ-խորանի Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գեղար. Գատարազին էր Հոգշ. Տ. Վրթանէս Արղ. Գալայեան: Գարդեց Հոգշ. Տ. Մաշոց Վրդ. Բարիւնեան, որ անդադրանալով օրուան տունին ըսաւ թէ Աւետարանի Տնտեսին նման մեզմէ ալ օր մը հաւիտ պիտի պահանջուի մեր երկնաւոր Տիրութեան մեր գործած ան մեղքերուն համար՝ որոնց շնորհով չենք ապահոված անկեղծ զղջումով, ինքնաւանդ աղօթքով ու պահեցողութեամբ:

● Եշ. 24 Մարտ. — Իրիկուան շաշու մօրն Զարդեց Գերշ. Տ. Առաքիլ Եպ. Դաւարեան, ձեկամք, Տէրք, զլոյս քո և զճամբորդութիւն քո... ընթարեւով: Ըսաւ թէ Սողոմոնեցողութիւնը ըստ մարդիկի փնտածեալ են այդ լոյսը՝ որ նշանին ընդ Քրիստոսէ՝ որ ըսաւ. «Ես եմ լոյս աշխարհի»:

● Շր. 26 Մարտ. — Կէսօրէ վերջ, վաղուան Դատաւորի Կիրակիի առթիւ, Գերշ. Տ. Սուրբ Արքեպ. Քեմանեանի ղեկավարութեամբ Վերադարձուիւնք Ս. Գատարազին Տաճար: Ս. Գերեզմանի և Գիրտ Խաչի այրի ուխտերէն ետք, թափօրը բարձրացաւ վերջնայ կից Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի հայապատկան եկեղեցին՝ ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւն և նախատեսակ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր:

● Կիր. 27 Մարտ. — Դասաւորին: Գիրքային և առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Լուսաւորիչ: Ապա, Գերշ. Տ. Սուրբ Արքեպ. Քեմանեան մատոյց օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարազը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ և նախագահէ նոյնի և Գատանատեղւոյն շուրջ կատարած երգարար մեծահնչեւ թափօրին՝ որ վերջացաւ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

ՄԻԱԲԱՆԱԿԱՆՔ

● Եր. 5 Մարտ. — Կէսօրէ առաջ, Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպօ. և Գերշ. Տ. Առողիկ Եպօ. վանական զործերով ներկայացան Վեմմ. կառավարչին:

● Դշ. 9 Մարտ. — Ընդառաջելով վերջնայն հրաւերին, Գերշ. Սրբազանները նոյն ինքնով զարմեայ ներկայացան կառավարչատուն:

● Ուր. 11 Մարտ. — Ս. Թարութեան Տանարի յունաց բաղամանայ Տեսուչ Արշիմանտրիթ Քիրիաքօսի մահուան առիթով, Յունաց Գաղտնիքարարների Ս. Կոստանդիանոս Տանարին մէջ տեղի ունեցած թաղման կարգին ներկայ եղան Նոզշ. Տ. Կիրեղ Վրդ. և Ս. Թարութեան Տանարի Տեսուչ Նոզշ. Տ. Անն Արդ. և Առաջ Թարգման Նոզշ. Տ. Յուսիկ Արդ., Նոզշ. Տ. Տ. Գեղամ, Ժիրայր, Փառէն և Վրթանէս արեղաներ, ինչպէս նաև Տիար Կ. Հինդլեան: — Յուղարկաւորութեան Թափօրի մեր Մայրավանքի զրան առջեւէն անցնելուն, մեր կողմէ կատարուեցաւ հոգեհանգստեան կարգ՝ հանդիսապետութեամբ Գերշ. Տ. Առողիկ Եպօ. և մասնակցութեամբ Նոզշ. Հայրերու: — Այս տխուր առիթով, յանուն Գաղտնիքարարների, շրկուած էր նաև ծաղկեպտակ մը:

● Գշ. 15 Մարտ. — Կէսօրէ առաջ, քաղաքիս Ամերիկեան նոր Ընդհ. Հիւպատոս Գր. Էրիք Ս. Վէնտուրին, Կեանքն ունենալով փութ Ընդհ. Հիւպատոս Գր. Քինսօլվինկը, իր առաջին պաշտօնական այցելութիւնը տուաւ Գաղտնիքարարներին:

● Դշ. 16 Մարտ. — Կէսօրին, քաղաքիս Լիբանանեան Ընդհ. Հիւպատոս Գր. Ծարյա Սթէֆան իր մեկնման առիթով հրաժեշտի արարելութիւն տուաւ Գաղտնիքարարներին:

● Ուր. 18 Մարտ. — Կէսօրէ առաջ, Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպօ., ընկերակցութեամբ Նոզշ. Տ. Յուսիկ Արդ. և Տիար Կ. Հինդլեանի, փութ այցելութիւն տուաւ Ամերիկեան նոր Հիւպատոսին:

Պատ. Տնօրէն Ժողովոյ կողմէ կատարուեցան պաշտօնէական հետեւեալ նշանակումները.

Ժառ. Վարժարանի և Ընծայարանի առմ. Տեսուչ՝ Գերշ. Տ. Առողիկ Եպօ. Ղազարեան. Փոխ. Տեսուչ՝ Նոզշ. Տ. Վրթանէս Արդ. Գալայեան. Թողպէի վանաց Տեսուչ և Իւրայելի Նայոց Նոզ. Հովիւ՝ Նոզշ. Տ. Կորիւն Վրդ. Մանուէլեան. Տեսչի օգնական և Ժամաբար՝ Նոզշ. Տ. Եղիկ Արդ. Զափտարեան:

Դարպասընկալների՝ Նոզշ. Տ. Հայկասեր Վրդ. Գալայեան և Նոզշ. Տ. Յակոբ Վրդ. Վարդանեան. Ս. Տեղեաց Դիւանի անդամներ՝ Նոզշ. Տ. Տ. Փառէն Արդ. Աւետիքեան և Վրթանէս Արդ. Գալայեան:

Դիւանապետ՝ Նոզշ. Տ. Ներսէս Վրդ. Բապտեան:

Կալուսածոց Տեսուչ և առմ. Առաջ Թարգման՝ Նոզշ. Տ. Ծուսիկ Արդ. Գաղտնիքարարներ:

Հանդերձապետ, Երապետ և Հիւրընկալ՝ Նոզշ. Տ. Գեղամ Արդ. Զաքարեան:

Դանձապետ՝ Նոզշ. Տ. Փառէն Արդ. Աւետիքեան:

Ս. Յակոբեան Մայր Տանարի Դասապետներ՝ Նոզշ. Տ. Տ. Արշակ Արդ. Խաչատուրեան և Ժիրայր Արդ. Թաշեան:

Կազմուեցաւ նաև Ուխտաւորաց Ընդունելութեան Ծանօնախումբ մը, որուն անդամներն են Նոզշ. Տ. Տ. Հայկասեր և Յակոբ վարդապետներ և Ծուսիկ, Գեղամ և Փառէն արեղաներ:

Սիրոյն շնորհաւորելով աւելի քը կը մաղթէ կալուածութիւն և կաւադոյն յաջողութիւններ:

ՍԻԿԻՆ ԶԱՐՈՂՇԻ ՀԱՄԱԼԵԱՆ

ՍԻՈՆ ցաւով կ'արձանագրէ Ս. Աթոռոյս Նոզշ. Միաբաններէն Տ. Կորիւն Վրդ. Մանուէլեանի (ծնեալ Համալեան) մօրը, Զարուհի Համալեանի մահը, որ տեղի ունեցած է Յունուար Տին, Պաղտատի մէջ: Հանգուցեալը երկար տարիներ ծառայած է իրեն ուսուցչուհի: Եղած է Հալէպի Անկլիկոսոփի հիմնադիրներէն մին, եւ երկար տարիներ այն նոյն հաստատութեան Վարդութեան անդամ: Յաճախ եռանդով մասնակցած է Եկեղեցւոյ ի նպաստ կատարուած ձեռնարկներու եւ ջանացած է օգտակար ըլլալ իր կարողութեան չափով:

Մեր խորին ցաւակցութիւնները իր յարգելի ամուսնոյն՝ Տիար Մանուէլ Համալեանի եւ իր զաւակաց, իրենց այս դառն կորստեան առթիւ:

LES RESERVES DANS LES TRAITES INTERNATIONAUX - Kaye Holloway. Paris, JORDAN - The Holy Land. Jordan Tourist Dept., Jerusalem, 1958. [1958, pp. 378. AL ATHARAT WAL TANBEEHAT Li Ibn Sina (in Arabic) - Suleiman Dunia. EXISTENTIALISM FROM DOSTOYEVSKY TO SARTRE - Walter Kaufman. New York, BIBLE ET TERRE SAINTE - Juin 1959. Présentée par Père Joseph Mamour: [1958. JOSEPH MAMOUR - Statement No. 3. Jerusalem, The Commercial Press, 1959, pp. 24. Presented by «Hovetchmen».

MAMOUR RESEARCH INSTITUTE - pp. 3. Presented by the author.

THE ARMENIAN APOSTOLIC CHURCH Text Book – Krikor A. Sarafian. Presented by Sunday School Council of the Armenian Diocese of California. 1959, pp. 131.

EDUCATION STATISTICS (1957-1958) - Dept. of Statistics, Ministry of National Economy, The Hashemite Kingdom of Jordan (English & Arabic). Pp. 40.

CENSUS OF AGRICULTURE (1953) - Dept. of Statistics, Ministry of National Economy,
The Hashemite Kingdom of Jordan. National Press, Amman (English & Arabic).

• **THE ARMENIAN COMMUNITY IN INDIA** (Its Churches and Affairs) – Caro A. Martin (presented by the author). [1959, pages 355.

THE LIBRARY OF ENNO LITTMAN - 1875-1958. Presented by E. J. Brill, Leiden.
A. G. B. U. FESTIVAL - April 26, 1959. Pp. 28. Presented by A. G. B. U., N. York.

THE ORTHODOX INVALIDS' HOME CHARITABLE SOCIETY AND ST. MARY'S
MATERNITY HOSPITAL - Activities for the year 1958. Pp. 5 & 23.

SOCIETE DE LINGUISTIQUE DE PARIS - (Tome 54è). Fasc. I & II. Paris, 1959.

INT. BANK FOR RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT - (14th Annual Report, 1958-59). Pp. 56.

III) WHY WORSHIP IN THE NAMES OF PAGAN DEITIES - H. M. Mardiross-

բ) THE RULES OF FAITH – Elder Haig M. Mardirossian. [ian. Pp. 15.

9) THE FORGOTTEN FAITH OF THE TRUE WORSHIPPERS - Elder Haig M.

4) THE NAME OF THE FATHER AND OF THE SON - C. O. Dodd. [Mardirossian.

b) A STUDY IN PRONUNCIATION OF THE HOLY NAMES OF THE FATHER

4) SUBSTITUTION - Pp. 11. [AND THE SON - C. O. Dodd.]

Սրբազան Գրքերն հրու վարժարանի Տնօրէնութենէն ստացանք. —

*) A PRACTICAL ENGLISH COURSE FOR SCHOOL CERTIFICATE AND MATRICULATION - Jerusalem, 1959, pages 76. (Stencilled).

4) A GUIDE TO ENGLISH COMPOSITION FOR SCHOOL CERTIFICATE AND MATRICULATION - 1959, pages 28. (Stencilled).

Պրիւքսէյէն՝ Հայր Յովն. Նապառնտեան կը նուիրէ իր գործերէն. —

*) PAGES CHOISIES DE L'HISTOIRE ARMENIENNE - 1959, pages 118.

p) **PHYSIONOMIE TRAGIQUE D'UNE VIEILLE NATION** - 1959, pages 131.

4) MA VIE AU SERVICE DE L'EGLISE ET DE LA NATION - 1959, pages 230.

ՈՅՆ կը նուիրէ հետեւեալ գիրքերը . —

*) APPLIED ANATOMY OF THE SPINE - H. V. Halladay.

p) THE LORD COMETH = Christabel Pankhurst. London, 1934, pp. 128.

4) HOW TO WIN FRIENDS AND INFLUENCE PEOPLE - Dale Carnegie. New

4) REBECCA – Daphne Du Maurier. Philadelphia, 1945, pp. 357. [York, 19

Գ) ՆՈՒՆԵՐ – Գրիգոր Զօհրապ, Իրևան, Հայպետհրատ, 1941, էջ 302:
Փայտուղիներ Թովմանուտ և Լուսինյան (Ուսումնասիրություններ Ս. Գրիգորին) – Ս. Թ. Ճամբարձյան (Հոսիսատու): Պէտրոս, 1959, էջ 93:

Պէյրուժի Քրիստ, Զանգ Ընդ.էն ստացանք. —

ա) Դժուար Բան և Պատանի Ըլլալ — Բողէրթ (Ա. Կոթք):

բ) Թզուկներու Ծովան — Քրիստիա Բողէրթի:

գ) Լուսադոյն Յաղարթիւնը եւ Այլ Հասրնիսի Կտորներ — Յրէնք Փէյն:

դ) Միւս Զինուորիկ Պատմութիւնը — Բուզանդ Բ. Ռուպին:

«Յուսարեթնէն Նուէր ստացանք. —

ա) Կ'ըզէր Լիպուրիս Նոգարեանց — Պերճ և Սեյիա Եագուպեան, Գահիրէ, 1957,

բ) Հայ Ժողովուրդի Կուսակցութիւն — Գահիրէ, 1959, էջ 39, [էջ 112:

գ) Տրգաւ եւ Ռուբի Տասը Թատրերգութիւններ — Եգիպ Գասպարեան, Գահիրէ, 1959,

է. Վահան Յովհաննէսեանէ ստացանք. — [էջ 489:

ա) Անիէն Փար Մը Բեր — Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1957, էջ 94:

բ) Արշիւնայի Զանգութիւնը — Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1957, էջ 95:

գ) Գ) և Ե) Պատմութիւն Հայոց (Բ. Տպ.) — Գ., Ե. և Զ. Գասարաններու համար, Երևանի Մատենադարանէն ստացանք Զ. Ս. Անասեանի հետեւալ գործերը. —

ա) Հայկական Մասնադասարաններ — Երևան, 1959, էջ 1228 (Երկրորդ):

բ) Մասնադասարաններու Կնարներ եւ Զեռադարացուկներ — Երևան, 1959, էջ 59:

Զենքի Տակ — Արամայիս Արապեան (Նուիրատու): Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1956, էջ 164:

Արշիւնայի Ինքնակերպութիւնը — Արամայիս Արապեան (Նուիրատու): Փարիզ, 1959, էջ 243:

Հայ Բեմի Վասակաւոր Արքիւսները — Արամ Երեմեան: Նուէր Տկ. Վերջինէ Մամուլ-եանէ: Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1958, էջ 106 + 76:

Ե. Միւրիւն Պիտի Զմեռադարան — Տրգաւ Իրանեան: Նուէր «Համադարձային» Պէյ-րուժ: Գահիրէ, Մատենադար և Տպ. «Յուսարեթի», 1959, էջ 208:

Ամբողջական Հումանիտար Նորաձեւերու և Պատմութեան Զեռադար — Հրատ. և Նուէր Արամ-եան Մանուց Միւրիւնի Ինքնակերպութիւնը, 1959:

Արշիւնայի Կնարներ (Զորավար Սելիմի Գուրի Տեսիլքը) — Բէյ Ս. Ժոնսոն: Թրգմ. Սեպարա Ս. Պէյրուժեան (Նուիրատու): Պէյրուժ, 1959, էջ 29:

Ներածութիւն Հայ Հոգեբանութեան — Յ. Պ. Պողոսեան (Նուիրատու): Հրատ. Հայ Ազգ. Հիմնադրամի, Մատենադար Թիւ 21, Գահիրէ, 1958, էջ 943:

Հայերէն Զայնապեաններու Երգարան (Զ. Տպագրութ., բարեփոխուած) — Սայիաթ Նոփա: Հրատ. և Նուէր Ժանօ Վահանեան: Հալէպ, 1960, էջ 144: [1959, էջ 40:

Սողով Գոմար Աստուծոյ Զարդութիւն Տակ — Ս. Ս. Զրադեան (Նուիրատու): Պէյրուժ, Պէրնովիկի Ինքնակերպութիւնը — Թրգմ. Մովսէս Եղիշեան (Նուիրատու): Երևան-էմ, Տպարան Ս. Յակոբեանց, 1959, էջ 82: [րատու): Գահիրէ, 1959, էջ 28:

Յերիւրոմիէն եւ Սալուստիւսներ (Հ. Բ. Լ. Մ. Ի մասին) — Գր. Պատմական (Նուիրատու): Պէյրուժի Բանաստեղծութիւնք եւ Հասրնիսի Գրուածք — Թովմաս Պ. Զաւալաւսեան:

Նուէր Տրգաւ Միւրիւն: Յիւստէֆիա, 1959, էջ 106:

Ամբողջական Երկեր (Ա. Հատոր, «Բանաստեղծութիւններ») — Արսէն Աճէմեան (Նուիրատու): Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1959, էջ 158:

[Ս. Արսէնի Ժողով: Վարժարանէն: Պատմութիւն Իմաստասիրութեան — (Բազմազգրուած Երևանի մէջ): էջ 153: Նուէր

Շողարձակ (Սաղազարեան Երգարանի Պարբերագիրք) — Թիւ Ա., 1959: Պէյրուժ: Զեռ Երևան — Մառք Հայմար: Թրգմ. Եղիշեան Մանուկեան: Նուէր «Բեմիկեան», Պէյրուժ:

Սողովիկ — Շահան Կազարեան (Նուիրատու): Գահիրէ, 1952, էջ 48: [1959, էջ 32:

Նոր Էջ — Գրք Գրականութեան (Թիւ 11): Նուէր Ս. Զարարեկեանէ: Թէրան, 1959, Պ. Աճէմեան Կը Նուիրէ Պատգամբերի, Ե. Գ. հատորները: [էջ 127:

Գալու Բաներ — Պ. Պ. Աճէմեան (Նուիրատու): Պէյրուժ, և Նոյնը՝ «Գրական». Հարցումներ: Տեղեկագիր Արաբիկի Միւրիւն 32րդ Պատգ. Ժողովին — Ն. Երք, Մայիս 30-31, 1959:

Յուստիանեան, Թումարայի — Թորոս Մ. Մատաղեան (Նուիրատու): Պէյրուժ, 1959, էջ 626:

Տարագրի Մը Ժամանակ — Գրքի Պատգամբեր (Նուիրատու): Յրէնք, 1958, էջ 303:

Արամ Ալըպաշեան — Սիւրբարդ: Նուէր Արաբիկի Միւրիւն-էն, Ն. Երք, 1957, էջ 155:

(Շարունակելի)